

Caracteristici generale ale actului traducerii

1.0. O trăsătură de finețe a traducerii se referă la faptul că, în mod natural, firesc și fatal, orice traducere constituie o interpretare prin care se încearcă redarea unui univers conceptual, exprimat într-o limbă, prin mijloacele generate de o altă limbă și chiar atragerea aceluși univers conceptual în sfera altuia, conceput și exprimat într-o altă limbă. Deși între cele două universuri conceptuale pot exista multe asemănări și chiar puncte comune, deși diferențele și discrepanțele dintre acestea pot genera, prin comparație, un plus de autocunoaștere, cu toate că aceleași fenomene se pot petrece și la nivelul contactelor dintre cele două limbi, din punctul de vedere al universului conceptual și lingvistic sursă, interpretarea respectivă rămîne o abatere. Această abatere, variabilă ca forță, intensitate, pondere și frecvență, în mod cert relativă, oricît de aducătoare de inconveniente, rămîne singura modalitate reală prin care o traducere poate căpăta viață. Dacă lucrurile stau într-adevăr astfel, atunci traducerea care urmează unei alte traduceri, cel de-al treilea text (traducerea traducerii, așadar) este de așteptat să prezinte, în mod natural, reale abateri care, cel puțin în anumite segmente, ar crește îndepărtarea rezultatului de textul prim. În acest punct, se poate cădea de acord cu teoria pe care Luther o făcea în această privință, vorbind despre „impuritatea” anumitor surse. Alături de diferitele tipuri de factori de ordin concret care influențau și determinau actul traducerii, cînd tentativa de a urma modelul se combină cu tendințele naturale spre variabilitate, manifestate prin constrîngeri de tot felul (dinspre limbile implicate, dinspre text, dinspre receptor, traducător și revizor etc.), apare acest factor organic și fundamental. Și aici, însă, apar gradații, date sau nu de contextul concret. La ajustările pe care traducătorul le făcea, se puteau adăuga altele, de alt grad, pe care le opera revizorul. Acesta din urmă, mai curînd nu avea în față textul străin după care se executase traducerea, dar putea avea un altul, în limba sa sau nu. Pe fondul acestei imagini, oricum ar fi ea în raport cu nivelul conceptual și lingvistic al textului, în mod aproape cert abătută de la textul inițial tradus, revizorul putea opera o nouă ajustare care putea produce felurite deviații.

Unele dintre abaterile despre care s-a vorbit într-un paragraf precedent sînt date de felurite dificultăți care, pe fondul favorizant al acțiunii factorilor menționați (uneori acționînd conjugat, dar cu diferite ponderi), nu conduc mereu către greșeli propriu-zise. De multe ori, aceste abateri derivă din lipsa unei viziuni unitare asupra actului traducerii precum și din lipsa unui tratament relativ unitar aplicat textului de tradus. Este foarte probabil ca traducătorii și revizorii să fi fost conștienți de multe ori de situațiile în care se aflau, uneori, produsul muncii lor fiind considerat ca atare. Fiind vorba despre texte dotate cu o unitate relativă, despre traducători și revizori aparținînd unei epoci în care tratamentul unitar al unui text putea fi, cel mult, un ideal îndepărtat, și, de asemenea, înseși textele cerînd, adeseori, variate tratamente, se pot lesne găsi cauzele pentru care diferite criterii își schimbă de-a lungul textului poziția privilegiată.

Studiul traducerilor scoate la iveală anumite situații concrete care, la prima vedere, pot părea atipice întrucît sînt dificil de încadrat în clasele în care majoritatea celorlalte cazuri concrete se integrează cu relativă ușurință. Marea valoare a acestor cazuri oarecum stinghere stă în capacitatea lor de a dezvălui multe procese intime care se petrec în complexul act al traducerii și al plămădirii aspectului literar. Unele dintre aceste situații depășesc - prin valoarea pe care soluția conținută o reprezintă în sine - pe cele integrate în compromisul mediocru și pluricelular care se numește text. Cu toate că unele din aceste soluții urmează unor momente de maximizare a competenței și performanțelor traducătorului ori revizorului, indicînd o înțelegere superioară a respectivului segment de text, evidențierea lor, mai degrabă negativă, decurge din caracterul deficitar al concretizării lingvistice a soluției și din incapacitatea acelor soluții de a satisface cerințele textului. Alte soluții ale aceleiași categorii, dimpotrivă, constituie mici dezastruri date de același tip de înțelegere a textului, însă pe fondul străduinței nereușite de a rezolva problemele de ordin lingvistic și/sau conceptual. În esență, ambele subcategorii calitative reprezintă momente prin care traducătorii, revizorii, gîndirea în limba română și capacitățile de expresie ale acestora depășesc simplul exercițiu al soluției dobîndite, stăpînite și doar puse în aplicare. Aceste soluții indică tensiunea efortului creativ, prin care simpla mistuire este abandonată, depășită, în favoarea activității de plămădire a unor căi și soluții din aluatul inform reprezentat de gîndul exprimat într-o altă limbă, în vasul diform reprezentat de nivelul precar al aspectului literar al limbii române.

Ceea ce poate fi perceput și numit în termeni de *fidelitate* / *infidelitate* față de textul de tradus reprezintă în fapt rezultatul eforturilor de reconstruire, prin traducere, a unui text. Nu chestiunea fidelității este esențială și nu aceasta preocupă în primul rînd pe traducătorul sau revizorul valoros, creator de normă. Alături de altele, acest mijloc era doar o cale către scopul traducerii: transferul în limba română, într-o formă adecvată, a unui conținut conceptual complex, conform rigorilor de rang literar ale unui text pretențios atît sub aspect formal, cît și al conținutului. Ţelul poate urma diferite căi și doar în aparență se pune problema jocului *fidelitate* / *infidelitate*.

De aici rezultă și o importantă distincție între modul în care traducătorul ori revizorul au gândit și acționat, pe de o parte, și analiza cercetătorului, pe de altă parte, fiecare din cei doi termeni fiind determinat de mijloacele și finalitățile acțiunii traducătorului și revizorului, pe de o parte, și ale cercetătorului, de cealaltă parte¹. Exemplele care urmează ilustrează, prin varietatea lor, complexitatea situației în care se aflau toți factorii implicați (limba română cu aspectul ei literar, textul de tradus, traducătorul și revizorul, textul rezultat și cititorul).

1.1. Cum este de așteptat, în ceea ce privește *Vechiul Testament*, mari dificultăți de traducere pun cărțile anumitor profeți, *Cartea lui Iov*, *Psalmii*, porțiunile de text biblic care apar sub forme ale genului liric sau care prezintă complexitate ridicată și diversitate sub ambele aspecte: formal și de conținut. Datorită neînțelegerii textului, principalul rezultat al traducerii unor astfel de segmente de text biblic îl constituie versetul confuz. (Evitarea unor astfel de situații, în traduceri moderne, se datorează traducerii prin interpretare, centrării asupra nivelului conceptual și nu urmării îndeaproape a valorilor independente ale termenilor ori nivelului formal.)

Alături de aceste cauze aproape naturale, *Psalmii*, spre exemplu, evidențiază și un alt tip de cauze aflate la baza erorii de traducere: carențele de ordin filologic. Este foarte posibil să se fi pus la contribuție mai multe rînduri de texte între care, cu certitudine, existau importante diferențe, mai ales de ordin formal, și care, ulterior, au putut deveni și de sens. Apoi, traduceri indică o reală neînțelegere a poeziei ebraice (cu tot ceea ce înseamnă aceasta: formă, conținut, realități concrete și imagini, de la secretele deșertului pînă la cele ale spiritului). În general, comparația traducerilor (a textului greco-latin cu cel slavon și a acestuia cu cel românesc, apoi a textelor străine între ele și a fiecăruia cu cel greco-latin) evidențiază existența a felurite tipuri de diferențe între texte: versete în plus sau în minus, segmentarea diferită a textului, segmente lipsă ori în plus, felurite greșeli de înțelegere a textului la nivel de conținut, devieri de ordin formal avînd felurite consecințe.

Cercetarea paralelă a *Psalmilor* din B.Jer., alături de traducerea lor din Segond, spre exemplu, indică diferențe sistematice între cele două, apoi între prima și majoritatea traducerilor din limbile moderne, precum și de ceea ce apare în B.Osb. Dacă multe diferențe de acest fel trebuie puse pe seama surselor diferite, alte deosebiri decurg din orientări divergente între autorii traducerii. Tot astfel, în cultura română, deși acesta este locul pe care se fundamentează, diferențele dintre traduceri aparținînd diferitelor secole nu țin doar de sursele utilizate, ci și de nivelul de pregătire al traducătorului și revizorului, de capacitățile acestora de a produce în limba română un astfel de text.

1.1.1. Avînd la bază diferențele dintre textul ebraic și cel al *Septuagintei*, realitate evidentă și în traduceri latine ale acestor texte, traduceri care vor urma acestor texte vor prezenta și, uneori, vor accentua respectivele deosebiri. În acest fel, se pot observa și căile pe care diferiții traducători și revizori au mers. Spre exemplu, în psalmul 94, 12: „E ei nu cunoscără cărarile mele. Că giurau-mă în mânia mé se întrare în răpausul meu” (PS.S B), „Ei nu cunoscără căile mele că juraiu-mă în mîniia mea să întrare în răpausul meu” (PS.C), „Și ei n-au cunoscut căile mele că am jurat întru urgiia mea: «De vor întra la odihna mea!»” (BB), unde toate versiunile românești merg cu certitudine pe *Septuaginta* (B.Osb., LXX), unde apare: „et isti non cognoverunt vias meas ut iuravi in ira mea si intrabunt in requiem meam”, față de textul ebraic (B.Osb., Hebr.) unde negația este explicită „et non cognoscens vias meas et iuravi in furore meo ut non introirent in requiem meam”.

1.1.2. Psalmul 57, 8 apare în textele românești după cum urmează: „Ca čara topită nu va fi, cădzu foc spr'inși și nu vădzură soarele” (PS.S B), „Ca ceara topită nu va fi. Căzu foc spr'inși și nu vazăură soarele” (PS.C), conform cu ceea ce apare în textul slavon: **ЩКО ВОСЬКЪ РАСТАДЕВЪ ВИМЪТСА ПАДЕ ВГНЬ НА НИХЪ И НЕ ВИДЕШЪ СОЛНЦА**, apoi²: „Ca o ceară topindu-se să vor rădica, căzu foc preste dînșii și nu vazăură soarele”

¹ Pentru abuzul de metodă logică, prin care filologul substituie pe baza raționamentului asociațiile din mintea autorului cu propria sa asociație, vezi Th. Simensky, *Studii asupra Noului Testament și a Septuagintei*, extras din „Luminătorul”, Chișinău, 1936, p. 14.

² Situațiile în care scriitorii români au copiat textul slavon, alături de traducerea acestuia în limba română evidențiază, în numeroase rînduri, anumite carențe în ceea ce privește acuratețea cunoștințelor de slavonă pe care aceștia le aveau. Probabil că mulți dintre scriitorii care contează în cercetarea noastră aveau cunoștințe de slavonă cu mult peste medie. Acest lucru le permitea să-și desfășoare activitatea de traducător sau revizor în bune condițiuni, firește, cu inerentele scăpări. Întrucît majoritatea copleșitoare a acestor greșeli se referă la forma cuvintelor, fără repercusiuni asupra nivelului semantic, dar și întrucît numărul lor este destul de ridicat, am renunțat la a mai semnală de fiecare dată respectivele situații. Atunci cînd expunerea nu a avut de suferit, exemplele au fost prezentate cu forma lor de dicționar. Chiar și atunci, însă, cînd ele apar sub forma, greșită, înregistrată în textul românesc, expunerea și valoarea

(BB), conform cu ceea ce apare în Septuaginta: „sicut cera quae fluit auferentur supercecidit ignis et non viderunt solem” (B.Osb., LXX), diferit, însă, de textul ebraic paralel: „quasi vermis tabefactus pertranseant quasi abortivum mulieris quod non vidit solem” (B.Osb., Hebr.). Pe acesta din urmă, însă, îl urmează B.Jer.: „Comme la limace qui s'en va fondant ou l'avorton de la femme qui ne voit pas le soleil!”.

1.1.3. Traseul acesta este doar unul dintre cele reale, dar nu singurul. Uneori, alinierea sînt altele sau doar se produc doar parțial, urmînd căi aparent sinuoase, date, în primul rînd, de posibilitatea, valorificată de către traducător sau revizor, de a opta pentru o traducere de tip compilatoriu. Faptul acesta se putea datora traducătorului, care nu se putea hotărî (sau nu voia să o facă) la urmarea unei singure versiuni. Inspirat și de alte versiuni deja existente în limba sa, urmînd două sau mai multe surse străine, egale sau nu³, ispita de a oferi un text căruia să nu-i scape nuanțele sau de a avea și oferi o imagine completă asupra sensurilor din text fiind totală. Cu toate acestea, probabil că acela care poate fi bănuț cel mai puternic de o astfel de practică compilatorie este revizorul. Indiferent cui s-ar datora situația constatată și care ar fi cauzele ei profunde, lucrul cel mai sigur este ca această situație este reală, iar cauzele ei aparente sînt cele deja menționate. Constatarea este dată de situații precum cea reprezentată de psalmul 21, 13, unde apare: „Că puri ei spete întru rămasul tău, gotovești fața lor” (PS.S B), „Că puni lor spinarea, întru rămasul tău gătești fața lor” (PS.C), „Căci vei pune pre dînșii umăr, în *cei rămași* ai tăi găti-vei fața lor” (BB). După cum se vede, nici traducătorul, nici cititorii nu au înțeles prea mult din acest verset, care trebuie să li se fi părut obscur, iar, dacă au înțeles ceva, nu era ceea ce era de înțeles. Alături de acestea, versiunile franceze comparate prezintă: „Car tu leur feras tourner le dos, Et avec ton arc tu tireras sur eux” (Segond), respectiv: „Qui, tu leur feras tourner le dos, sur eux tu ajusteras ton arc” (B.Jer.). În textele *Septuagintei* și ebraic apare: „quoniam pones eos dorsum in reliquis tuis praeparabis vultum eorum” (B.Osb., LXX), „quia pones eos umerum funes tuos firmabis contra facies eorum” (B.Osb., Hebr.). Textele românești se revendică de la cel al *Septuagintei*, fie ca ne referim la textul BB, care îl urmează pe cel grecesc, unde, pentru termenul subliniat, comun celor trei texte românești, apare περίσσευμα, fie ca ne referim la textele secolului al XVI-lea, care urmează textul slavon, unde același termen este tradus prin *избытъкъ*, adică ‘περίσσευμα, reliquiae’.

De aceea, uneori, se constată că traducătorii sau revizorii combină sursele, nu neaparat în mod mecanicist, dar în sensul că își fac o idee citindu-le, după care operează o distincție mai netă între planul formal și cel al conținutului deoarece merg indiferent cum, dar încercînd să redea ideea (pe una dintre ele, pe ambele sau doar inspirați de una sau de ambele). Chiar dacă se întîmplă ca lectura versiunilor diferite să creeze confuzie cu sau fără echivoc în mintea traducătorului, cu consecințe aproape mereu imprevizibile, sub aspectul evoluției traducerii ca proces, pasul a fost unul benefic întrucît aceasta a fost una dintre principalele căi pe care traducătorii și revizorii au reușit să opereze și să conștientizeze, aproape pe deplin, deosebirea dintre formă și conținut, cu consecințe în activitatea lor concretă.

1.1.4. Uneori, se poate afla ușor cauza pentru care o traducere prezintă anumite forme, dar este mai dificil de aflat ce s-a întîmplat realmente în textele din limba de bază. Situația de mai jos se înregistrează în cadrul unei enumerări mai ample, în AI și CP (*Gal.* 5, 21). La prima vedere surprind traducerile *uciderea* (AI) și *tîlhăria* (CP), și chiar *ucideri* (B.Ort.), în contextul în care în greacă apare φθόνοι, în latină *invidiae* (aici, însă, urmează *homicidia*), apoi, în traducerile B.Jer., Segond și B.magh., N.T.engl.: *sentiments d'envie*, *l'envie*, *gyilkosság*, *envy*. Cu toate acestea, textul slavon prezintă termenul *Ѡ҃ВІНСТВА*, ceea ce semnifică ‘φόνος, caedes’. Explicația acestui fapt stă în aceea că respectivul text slavon a urmat o versiune grecească în care nu apărea gr. φθόνος ‘malveillance, esprit de dénigration, jalousie, envie’, ci φονή ‘action de tuer, meurtre accompli’. Există mai multe manuscrise grecești care prezintă această ultimă lecțiune, care se pare că ar constitui o coruptelă. Cele două forme promovate de categorii diferite de manuscrise prezintă înțelesuri aproximativ la fel de adecvate contextului, iar la nivel formal se diferențiază doar printr-un sunet (aspirata θ urmînd unui φ). Întrucît există destule situații concrete în care se poate constata, cel puțin în anumite arii insulare, o anumită tendință de relaxare a articulației, de unde o oarecare dificultate în a rosti succesiunea φθ, pe fondul unei compatibilități mai mari cu contextul gr. φθόνος (între păcatele cărnii care se enumeră sub *Gal.*, 5, 19-21, crima apare ca avînd o gravitate mult prea ieșită din comun, în comparație cu celelalte, apoi nu este de crezut că Pavel considera crima ca proprie ființei umane - fie și unei anumite părți a acesteia,

argumentativă a exemplului nu sînt afectate. Vezi și Al. Gafton, *Evoluția limbii române prin traduceri biblice din secolul al XVI-lea*, p. 296-297.

³ Un traducător român, spre exemplu, putea avea în față textul slavon, dar și pe cel grecesc, latinesc, maghiar sau german, apoi cel care-i urma mergea pe urmele textului rezultat sau doar îl consulta, urmînd un text slavon, de pildă, sau grecesc.

substanța din care este făcută - și aceea creată de către Dumnezeu), este foarte probabil ca lecțiunea corectă să fie cea din versiunile occidentale.

1.2. Textul ebraic nefiind nici pe departe unitar, nici traducerea acestuia nu poate avea această proprietate. Probleme de tot felul, începînd cu existența mai multor texte paralele și încheind cu dificultățile de traducere ridicate de ebraică în calea limbilor indoeuropene, conduc la deosebiri mai mari sau mai mici, mai mult au mai puțin numeroase, între diferitele traduceri grecești, apoi latinești. Și aici, textul latin diferă de cel grecesc, după cum există ediții grecești care diferă de altele în aceeași limbă. Unele ambiguități (considerate astfel doar din perspectiva limbii în care se traduce) aparțin, însă, textului ebraic, acesta putînd fi la fel de bine tradus pe cel puțin două căi. Astfel, atunci cînd se încearcă a fi translat în altă limbă, un anumit conținut, existent în ebraică sub o anumită formă, poate deveni ambiguu, traducătorul fiind nevoit să interpreteze deoarece limba țintă are modalități (de gramaticalizare, de concepere și exprimare a respectivelor relații și de reflectare semantică a respectivelor conținuturi) care, deși pot reda la fel de mulțumitor ceea ce apare în ebraică, prezintă, în mod absolut firesc, sensibile deosebiri de sens și valoare. Exemplele următoare din PO diferă de cele corespunzătoare din BB, de această dată nu datorită unor opțiuni reale, unor greșeli sau urmării de către autorii acestora a unor versiuni străine diferite. Alături de altele, acest tip de caz ilustrează momentele de neatenție, în esență de abatere de la textul de tradus. Se poate susține că fidelitatea versiunilor românești față de cele din limbile cărora le urmau prin traducere era o caracteristică constantă a textelor românești. Această caracteristică, însă, nu este una absolută, deoarece apar suficient de multe situații în care textul românesc se abate de la textul de tradus, ignorîndu-l pe acela sub o formă sau alta.

1.2.1. Neînsemnată, dar sugestivă, poate fi o inversiune de topică, lipsită de rațiuni ori constrîngeri impuse de sistem de uz ori de necesitățile exprimării. Sub *Ex.*, 36, 34, unde textul maghiar prezintă: „**Karikait kedig aranybol chinala, à rudakatis be vona aranyal**” în PO apare, în mod nejustificat, topica inversă: „**Rudele încă le polei cu aur, iară belciugele dentr-aur le feace**”. În rest, traducerea este atît de exactă încît și conjuncțiile se află la locurile lor, deși, în noua topică, ele trebuiau inversate, precum se vede⁴.

1. 2. 2. Tot PO furnizează și alte două exemple. Primul apare sub *Gen.*, 27, 46: „Și Răveca zise lui Isac: «Urfiu vîiața mea printru featele lui Het, carele sînt ca featele cestui pămînt, ce aș folosi cu viața mea»”. (magh. „Es Rebecca mōda Isaaknac: «El vntam éltōmet à Hethnec leanyi miatt. *Ha Iacobis feleséget veszen à Heth leany közzül*, kic olyanac mint è földnec leanyi, mitt hasznalnac élétemmel?».) Partea subliniată este pur și simplu omisă, spre deosebire de BB, care aduce versetul în limba română în integralitatea sa: „Și zise Reveca cătră Isac: «Mi s-au supărat de viață-mi pentru featele feciorilor lui Het. De va lua Iacov fâmeaie den featele pămîntului acestuia, ce mie mi-e a trăi?»”. Chiar dacă versetul poate fi considerat ușor redundant, nu se poate accepta că textul din PO s-ar fi inspirat dintr-o versiune mai puțin fidelă textului ebraic decît cea maghiară aici citată. Aceeași cauză pare a sta și la baza traducerii pe care o dă PO, ceva mai jos, sub *Ex.*, 6, 1: „Și dzise Domnul lu Moisi: «Acum vei vedea ce voiu face cu faraon, că pren mîna puternică va goni afară pre ei den pămîntul său»”. În textul maghiar, însă, apare: „Es monda az WR Mosesnec: Immar meg latod mit müuelec Pharaoual: Mert hatalmas kéz miatt kel elbochatni öket: Soc hatalmas kéz miatt ki iz üzi földéböl öket”, precum în textul latin: „Dixitque Dominus ad Moysen: Nunc videbis quae facturus sim Pharaon: per manem enim fortem dimittet eos, et in manu robuste eiicet illos de terra sua”. Traducerea din BB nu va omite respectivul segment: „Și zise Domnul cătră Moisi: «Acum vei vedea ceale ce voiu face lui farao, pentru că întru mîna tare va tremite pre ei și întru braț nalt va scoate pre ei den pămîntul lui»”.

1.2.3. Sub *Gen.*, 39, 14-15 apare: „iaca, aduse la noi pre cest bărbat ovreaiu cum pre noi să ne rușineaze, că vine la mine cum să doarmă cu mine, eu, iară, *cu glas mare strigaiu*. Și cînd ară fi audzind cum *c-aș striga cu graiu înalt*, lăsă la mine haina sa și fugind mearse afară” (PO) (în magh.: „felszonal kialtec”), alături de: „Vedeți, au băgat noao copil jidov să-ș bată joc de noi! Au întrat înlăuntru la mine, zicînd: «Dormi cu mine!» Și *strigaiu cu glas mare*. Și auzind el cum *am înălțat glasul meu (...)*” (BB), ies în evidență utilizarea stilului indirect liber în PO și a celui direct în BB, iar pentru ultima propoziție, schimbarea de verb din BB, față de păstrarea verbului în PO, cu folosirea adjectivului corespunzător verbului din BB. Cauzele se află atît în neurmarea fidelă a versiunii maghiare, pentru PO, cît și în diferențele dintre textele de la baza PO și BB, adică neurmarea fidelă a textului maghiar de către PO.

⁴ Un astfel de caz nu este singular în PO. Analiza paralelă a traducerii PO, alături de textul lui Heltai și de *Vulgata* arată că există porțiuni (situate mai ales la începutul *Genezei*) pe care traducătorul român a urmat textul maghiar dar de cîte ori acolo existau diferențe față de textul latin, el a urmat pe acesta din urmă. Mai apoi, traducătorul român pare a nu mai privi la fel de atent la *Vulgata*, adoptînd maniera oarecum lejeră a textului maghiar (caracteristică traducerilor de tip protestant).

1.2.4. Chiar și BB poate fi citat ca exemplu în acest sens, prin ceea ce apare sub *Ier.*, 48, 10: „Blestemat acela ce face faptele Domnului cu leane, scoțînd sabia lui den sînge!” (BB). În Segond apare „Maudit soit celui qui fait avec négligence l’oeuvre de l’Eternel, Maudit soit celui qui éloigne son épée du carnage!”, redînd lat.: „Maledictus, qui facit opus Domini fraudulenter: et maledictus, qui prohibet gladium suum a sanguine”. Alte versiuni străine traduc în același fel. Versetul acesta conține o imprecuație în două părți, cea de-a doua precizînd-o pe prima, care este de ordin general. Traducătorul român nu redă forma cu fidelitate; nereluînd formula introductivă în partea a doua, sensul versetului particularizează în mod exagerat. Chiar dacă nu este cea mai fericită soluție, „cu leane” poate fi scuzat foarte ușor de situația limbii române în epocă, și oricum este o soluție net superioară celei din B.Ort., unde apare „cu nebăgare de seamă”, care nu poate astfel echivala ceea ce trebuia redat. Este limpede că traducerea nu respecta textul biblic cu fidelitatea pe care nivelul de dezvoltare al limbii l-ar fi permis, dar este greu de spus dacă „economia” făcută provine din nevoia de a evita repetiții necaracteristice spiritualității românești, sau de a „prelucra” textul, cu riscul (mai degrabă neseriat decît asumat) de a altera sensul, ori este vorba despre o confuzie.

1.2.5. Neurmarea modelului străin cuprins în textul de tradus se poate exemplifica destul de bogat și cu ajutorul acelor situații în care în textul străin apare cîte un termen pe care românii îl aveau deja (împrumutat chiar din limba respectivă), termen foarte potrivit în contextul respectiv, dar pe care traducătorul român, din motive prea puțin întemeiate sub aspect rațional, preferă să nu-l folosească acolo. Astfel, pentru magh. *kouasz* PO are *avenit*, în vreme ce CB prezintă *covăseală* pe o poziție similară, iar sub *Ex.*, 2, 5 textul românesc din PO prezintă *lădiță*, în vreme ce textul maghiar utilizează *szekreny*, caz în care *sicriu* nu ar fi fost nepotrivit, după cum se observă și în BB, care îl utilizează exact în același loc.

1.2.6. Cazul invers este dat de acele situații în care împrumutul - aparent necesar (căci granițele care definesc nevoile sînt friabile), în contextul în care formele deja existente tind să-și facă serii - poate conduce către înlocuirea cuvintelor existente sau, cel puțin, la apariția unui soi de concurență. Calea pe care a evoluat limba română a hotărît că, din punctul de vedere al sistemului limbii române rămîne inutilă utilizarea împrumutului din cazul următor: „Audzind domnu-său *besada* mueriei sale, carea zicea lui (...)” (PO *Gen.*, 39, 19) (magh. *beszed*) ‘vorbire, discurs, sfat’, de unde ‘cuvînt’, atît cu valoarea ‘cele spuse’, cît și cu valoarea ‘cuvînt’, după cum se observă și în BB: „Și fu, deca auzi stăpînul lui *cuvintele* muierii lui cîte au grăit cătră dînsul zicînd (...)”. Probabil că autorii PO, sesizînd diferența de sens - una reală -, au încercat să îmbogățească o serie care avea curs în zona lor și, în ultimă instanță, să doteze astfel limba română cu un mijloc de exprimare adecvat.

1.2.7. Uneori, abaterea de la textul de bază devine o practică implicit acceptată, care străbate toate versiunile. Există în *Biblie* locuri consacrate, în care textul ebraic utilizează metafore pe care, spre deosebire de alte cazuri, traducerile grecească, latină și cele din limbile moderne nu le redau întocmai, ci utilizează propriile metafore. Astfel se întîmplă în: „Iară Móisi era de 120 de ani cînd au murit el; nu s-au întunecat ochii lui, nice s-au stricat **buzele** lui” (*Deut.*, 34, 7), pentru care, în textul latin, întîlnim: „non caligavit oculus eius, nec **dentis** illius moti sunt”. Se vede că s-a tradus astfel gr. $\chi\epsilon\iota\lambda\omicron\varsigma$ sau $\chi\epsilon\lambda\acute{o}\nu\eta$. În textul grecesc apare τὰ $\chi\epsilon\lambda\acute{o}\nu\iota\alpha$. Gr. $\chi\epsilon\lambda\acute{o}\nu\eta$ avea sensuri precum: ‘tortue; toit de boucliers’. Precum și în cazul termenului *cort*, ‘trup’, și aici se constată inovația, în încercarea de a ajunge la echivalarea conceptuală: „tăria lui nu se împușinase” (B.Ort.), *sa vigueur* (Segond), de asemenea, în B.Jer., B.magh. etc.

1.3.1. Mergînd întru totul pe urmele textului slavon, CV și CP fac un împrumut, neviabil⁵, prin: *podnojiia* (< vsl. **ПОДЪНОЖИЕ** ‘ὐποπόδιον, scabellum’, ceea ce și apare în textele grecesc și latinesc) (*Iac.*, 2, 3). De multe ori apropiat de NTB, text caracterizat de grija față de inteligibilitatea textului, CB prezintă, pe aceeași poziție, *dedesuptul* (situație care o repetă pe cea din FA 7, 49). Compararea cu ceea ce apare în paralel în textele NTB și BB: *răzimarea* (NTB), *razimul* (BB), respectiv *razim* (NTB, BB) este de natură să arate că opțiunile secolului al XVI-lea erau destul de limitate uneori, secolul al XVII-lea datorîndu-și unele dintre soluțiile mai potrivite evoluțiilor din limbă, acestea date nu doar de noi achiziții, ci și de sporirea contactelor interne (prin circulația textelor și a cărțurilor), proces favorizat de contactele cu alte limbi în cadrul unei intense activități de translare a diferitelor texte în limba română.

1.3.2. O traducere precum: „dară cum să mă asculte Faraon, mai tare cîndu-s cu usne netăiate împregiur?” (PO, *Ex.*, 6, 12), redînd magh.: „... Fökeppen holott környülmelkedetlen aiackal vagyoc”, foarte probabil, a putut genera neînțelegere (dacă nu cumva neînțelegerea se află la bază). În BB, segmentul este redat prin: „și cum mă va asculta faraon? Și eu fără cuvînt sînt”. Ceea ce era de redat, „incircumcibus sim labiis”, $\epsilon\gamma\omega\ \delta\epsilon\ \acute{\alpha}\lambda\omicron\gamma\omicron\varsigma\ \epsilon\iota\mu\iota$, apare în textul francez sub forma: „comment m’écouterait-il, moi qui n’as pas

⁵ Termenul apare și în alte texte vechi, precum *Psaltirea Scheiană*.

la parole facile?” (vezi și *Ex.*, 6, 30, unde situația se prezintă la fel). În textul grecesc 6, 30 devine 7, 2, unde apare: ἐγὼ ἰσχνόφωνός εἰμι.

1.3.3. Fidelitatea față de textul de tradus poate fi atât de constrângătoare încât dispar limitele de prudență impuse de propriul sistem, caz în care se poate ajunge la slăbiciuni ale traducerii cum este cea dată de lipsa unei precizări fundamentale. În: „Și o puse în sîn și iară o luo afară, iaca era *zgăiboasă* ca și neaoa” (PO, *Ex.*, 4, 6) era de redat: „Quam cum misisset in sinum, protulit leprosam instar nivis”, καὶ ἐξήνεγκε τὴν χεῖρα ἀπὸ τοῦ κόλπου αὐτοῦ, καὶ ἐγενήθη ἡ χεῖρ αὐτοῦ ὡσεὶ χιῶν. Comparația evidențiază faptul că mîna era nu leproasă așa cum leproasă este zăpada, ci, datorită leprei era albă, precum zăpada, spre exemplu. De altfel, nici textul din BB nu face precizarea: „Și băgă mîna lui în sînul lui și scoasă mîna lui den sînul lui și să făcu mîna lui plină de bubele stricăciunii ca zăpada”. În ambele cazuri, fie și o virgulă nu reușește să se constituie în indicație eficientă. Traducerile moderne fac precizarea traducînd, fiecare în felul ei, ‘datorită leprei era albă precum zăpada’.

1.3.4 Situația următoare ilustrează cum dificultățile obișnuite ale textului biblic pot copleși dacă li se adaugă problemele unei limbi neexersate sub aspect literar. Sub *Deut.*, 32, 5, BB prezintă: „Greșit-au nu lui fii huliți neam strîmb și destrămat!” (*Deut.*, 32, 5). Versetul acesta ridică probleme în general. În limba greacă, el apare astfel: ἡμάρτοσαν οὐκ αὐτῷ τέκνα μωμητά, γενέα σκολιὰ καὶ διεστραμμένα, iar în Segond: „S’ils se sont corrompus, à lui n’est point la faute; La honte est à ses enfants, Race fausse et perverse”, versiune de care se apropie B.Ort.: „Iar ei s-au răzvrătit împotriva lui; ei, după netrebnițiile lor, nu sînt fiii lui, ci neam îndărătnic și ticălos. Cu acestea răsplățiți voi Domnului?”, unde ultima propoziție trebuia trecută în versetul următor. Comprimat apare versetul în B.Jer., unde se înregistrează, mai curînd, o versiune ce se vrea totalizatoare: „Ils se sont corrompus, eux qu’il avait engendrés sans tare, génération fourbe et tortueuse”.

1.3.5. În tendința sa de a supune totul unei analize amănunțite, nelăsînd să treacă în această versiune nimic din ceea ce nu ar corespunde concepției autorilor, care era aceea a urmării fidele a textului grecesc, BB poate ajunge la greșeala de traducere. Cazul este cu atât mai important de menționat cu cît cei ce au lucrat la acest text aveau posibilitatea de a reflecta la soluțiile NTB, pe care îl revizuiam, înainte de a le respinge categoric pentru a căuta una proprie. O asemenea situație apare sub FA 13, 18: „răbdă năravele lor în pustie” (NTB), față de „i-au purtat cu biruință în pustie” (BB), unde se traduce: ἐτροποφόρησεν αὐτοὺς ἐν τῇ ἐρήμῳ, în *Vulgata*: „mores eorum sustinuit in deserto”⁶. Verbul de tradus era gr. τροποφορέω ‘supporter le caractère de quelqu’un, se plier à ses habitudes’. În loc de aceasta, se pare că autorii BB identifică aici, în mod greșit, elementele compusului. Judecînd după soluția lor, se pare că au descompus forma în τρόποιον ‘trophée’, substantiv care făcea parte dintr-o familie lexicală ce se referea la victoria raportată în confruntări armate, și φορέω ‘porter ça et là’. Dincolo de lipsa unui dicționar bine întocmit - deși, mai degrabă, se pare că revizorii se bazau pe cunoștințele de greacă pe care le aveau în memoria activă -, alături de alte situații, din aceeași categorie, dar și din categorii diferite, în mod paradoxal, cazul acesta ilustrează libertatea revizorilor alături de forța autorității textului revizuit care, pe alocuri, devine astfel doar consultat.

Aproximativ în același fel, în secolul al XVI-lea, Coresi produce greșeli care, comparativ cu cele ale Bratului, aparțin unui nivel superior de cunoaștere, avînd anvergura dată de complexitatea lucrului la această revizie. În: „scoală-te dintru așternutul său” (CB FA 9, 34), „scoală-te și te întinde” (CP), adică „surge et sterne tibi”, pentru Bratul, confuzia pleacă de la vsl. **постели**, care era un substantiv cu sensul ‘στρομνή, lectus’, ‘στρωμα, stratum’. Revizorul CP pare a fi fost nemulțumit cu această traducere și, înțelegînd că este vorba despre un verb, a tradus astfel gr. στρωσις, însă cu reflexivul în acuzativ, textul grecesc conținînd pronumele în dativ σεαυτῷ, de unde și diferența. Cu toate acestea, greșeala se datorește neînțelegerii sensului frazei.

1.3.6. Aceeași urmare a textului străin poate conduce uneori la apariția în limba în care se traduce a unor structuri și sintagme incompatibile cu sistemul în care acestea rezultă. Datorită concepției de la baza sa, care are ca una dintre consecințe apariția din abundență a calcurilor, probabil că BB oferă cele mai numeroase astfel de exemple: „Și pre-mpăratul Gheii l-au spînzurat pre un *lemn* *geamăn* și era pre lemn

pînă la vream de sară (...)” (*Iosua*, 8, 29). Sintagma în discuție apare în textul grecesc sub forma: ξύλον διδύμου, ceea ce ar însemna ‘copac al cărui trunchi se bifurcă’. Traducerea românească apare ca fiind fidelă, dar aici calea nu este cea adecvată, deci nu merita făcut acest efort întrucît rezultatul în limba română, o forma identică, nu se constituie într-un echivalent de sens acceptabil.

1.3.7. În aceeași categorie intră și următoarele două exemple. În primul, textele românești ajung să cunoască o sintagmă, foarte probabil greu comprehensibilă în epocă: „Și tămîia preste ceale înalte, și preste

⁶ CB și CP prezintă verbul *a hrăni*, redînd vsl. **прѣпитати**. Versiunile slavone ale secolului al XVI-lea confundă, probabil, verbul din textul grecesc cu τροφέω ‘nourrir’, confuzie permisă, chiar stimulată, de context.

cerdacuri, și dedesuptul a tot *lemnul des*” (BB, 2*Paralip.*, 28, 4), unde se redă gr: ξύλου ἄλωδου, față de „arbre vert” (Segond); „arbre verdoynat” (B.Jer.), versiuni în care traducerea se împlinște.

1.3.8. În cel de-al doilea exemplu apare *desiș*, în următoarele situații: „Să nu sădești ție *desiș* tot lemnul lîngă jîrtăvnicul Domnului Dumnezeuului tău să nu faci ție” (BB, *Deut.*, 16, 21) (B.Ort. *dumbravă*), adică: „Non plantabis lucrum, et omnem arborem iuxta altare Domini Dei statuam” (*Vulgata*); „Și au făcut fiii lui Israel răul înaintea Domnului și au uitat pre Domnul Dumnezeuul lor și au slujit valimii și *desișurilor*” (*Jud.*, 3, 7), adică: „Feceruntque malum in conspectu Domini, et obliti sunt Dei sui, servientes Baalim et Astaroth”; „Greșit-am căci am lăsat pre Domnul și am slujit la Vaalimi și *desișurilor*” (BB, *Iîmp.*, 12, 10), adică: „Peccavimus, quia dereliquimus Dominum, et servivimus Baalim et Astaroth”. În textul grecesc, pe respectiva poziție stă forma ἄλωος ‘bois (sacrée); ‘tout emplacement consacré, même sans arbres, enceinte sacrée’. Gr. ἄλωδης avea sensurile ‘boisé; qui croit dans les bois’. Acest termen redă ebr. *ascherim* ‘idoli’ care se referă de obicei la statuetele închinat Astartei. Este de crezut că, fără explicații suplimentare, cititorul reușea să înțeleagă despre ce este vorba. Altminteri, *desiș* s-a încărcat, prin calc semantic, cu încă un sens.

1.3.9. Pentru exemplul următor, nu se poate spune în mod tranșant că ar fi vorba despre o greșală, chiar dacă este foarte probabil ca lucrurile să se prezinte astfel. Cazul, însă, folosește la a sesiza felul în care experiența traducătorilor îi ajută pe aceștia în a rezolva (chiar dacă, uneori, cu mai puțin succes) dificultățile date de exercițiul redus al limbii române în direcția formării ei ca limbă deschisă reformulării și înțelegerii spiritualităților generate de alte limbi. În astfel de cazuri, calcul și inovația semantică par a rezolva, cel puțin pentru moment, problemele traducătorului. Rămîn cele ale textului deoarece soluțiile nu mereu sînt satisfăcătoare. PO, sub *Ex.*, 3, 7, prezintă: „vădzut-am *călcătura* oamenilor miei în Eghiptet și strigatul lor (...)”, echivalare nepotrivită a magh. *nyomorusagat*. În Segond apare: *souffrance*, în B. magh.: *nyomoruságát*, în textul latin: *afflictionem*, în cel grecesc: τὴν κόκωσιν. Rădăcina termenului folosit în versiunea maghiară este *nyomás* ‘apăsare, presiune, copleșire’, derivatele putînd forma cuvinte care, pe această bază și păstrînd nucleul de sens, să aibă variate sensuri, care, însă, doar precizează felul în care se îngustează sfera nucleului semantic: *nyomasztó* ‘apăsător, presant’; *nyomban* ‘numaidecît, îndată’; *nyomat* ‘stampă, imprimare, tipăritură’; *nyomdok* ‘urmă’; *nyomó* ‘apăsător, buton’; *nyomos* ‘întemeiat, temeinic’; *nyomozás* ‘urmărire, investigație’; *nyomul* ‘a se înghesui, a înainta’; *nyomor* ‘mizerie, sărăcie’; *nyomorult* ‘nenorocit, mizerabil, calic, prăpădit’; *nyomoruság* ‘mizerie, sărăcie’ (de asemenea sub v. 9, 17; 4, 31).

Traducătorul maghiar utilizează în mod corect termenul. Traducătorul român, însă, traduce rădăcina, apoi redă intuitiv, încercînd să polisemantizeze astfel cuvîntul, de fapt să-l plieze nevoilor sale. Cu toate acestea, nu este exclus să avem a face cu o încercare de calc semantic.

1.3.10. Aceeași pare a fi situația și sub *Ex.*, 32, 25: „Deaca vădzu Moisi că nărodul *fu prădat*, că Aaron *prădase* ei pre rușinea lor între aleaneșii săi (...)” (PO), în textul maghiar: „Mikor Moses latta volna, hogy a nép meg *fosztatot* (Mert Aaron meg *fosztotta* vala öket szegyenségkre, az ő ellenségec közet) (...)”. În textul grecesc secvența este: καὶ ἰδὼν Μωυση̅ς τὸν λαὸν ὅτι *δισεκέδασται* (*δισεκέδασε* γὰρ αὐτοὺς Ααρων ἐπίχραμα τοῖς ὕπεναντίοις αὐτῶν), formele grecești subliniate redînd cu putere ideea de dispersie, de răspîndire haotică.

Aceasta pare a fi o cale reușită pentru a semnifica ruina spirituală și sufletească înaintea căreia s-a aflat Moise coborînd de pe munte. După toate eforturile și caznele prin care nu doar Moise, ci și poporul său trecuseră, totul se năruie și se spulberă în urma unui singur gest indisciplinat al unui neam ce încă nu cunoștea autostăpînirea și nu se căznise suficient pe drumul de la instincte către principii. Ideea de redat era că poporul ajunsese în stare de haos, iar Aaron contribuise și permisesese prin acceptul său la această situație, în plus, totul spre rușinea poporului în fața dușmanilor săi⁷.

⁷ Este una dintre acele întîmplări semnificative care arată contrastul, uman în fond, dintre forța luminii și a întunericului prin care Israel mereu trece (tăria unui popor monoteist între popoare idolatre, slăbiciunea aceluiași popor care, deseori, cade pradă idolatriei). Întrucît Legea nu decurge din tendințele naturale și din ideile poporului, ci este doar creuzetul în care treptat se formează spiritul și ideile poporului și se reformează tendințele acestuia, aplecarea către idolatrie și politeism va ieși la iveală periodic (chiar și sub forma exceselor inverse). Dintr-o anumită perspectivă, istoria poporului evreu este o istoria rafinării. După gestul lui Cain, prin nașterea lui Set, apoi întîmplarea cu cei trei fii ai lui Noe, apoi trecerea în prim plan a lui Iacov, a unora dintre fiii săi, toate întîmplările din vremea lui Moise etc. nu reprezintă altceva decît motive și efecte ale unor separări care vor conduce la alegere și rafinare. Rămîne lumina ca o constantă întrucît, spre deosebire de alte popoare, revenirea din idolatrie se făcea la aceeași religie și, mai ales, deoarece Moise, eroul civilizator prin excelență, cel care a avut tăria absolută de a reuși singur, doar cu Legea lui Dumnezeu, i-a făcut să înțeleagă că Legea este una morală și practică, deopotrivă, deoarece caută justiția lui Dumnezeu, pentru a o înțelege și aplica, iar omul, creație a lui Dumnezeu, nu a fost creat pentru sine ci pentru același Dumnezeu. Vezi și 3.2.7.

Dacă nu cumva, într-un mod care se repetă⁸, nu este vorba despre o confuzie între verbele magh. *foszt*, -*ottam*, -*ott* ‘a scărmana, a desface’ și *fosztogat* ‘a prăda, a jefui’, atunci traducătorul român aduc în română un uz caracteristic limbii maghiare, unde corepondentul verbului românesc *a prăda* este utilizat din plin așa cum apare în PO. De altfel, este posibil ca această situație să fi fost facilitată de aceea că s-a putut interpreta că gestul lui Aaron, care a făcut un idol din aur, era echivalent cu o înșelăciune, contribuabilii dînd aurul degeaba, întreg poporul fiind înșelat în momentul în care a venerat o astfel de creație a omului. Totodată, însă, este posibil ca, fără a se greși verbul de tradus, *a prăda* să fi fost folosit pentru că acest proces implică și ideea de ‘dispersie, dezorientare, deposedare spirituală, sufletească’. Datorită posibilității ridicate de confuzie a celor două verbe maghiare, precum și a existenței a numeroase astfel de situații, rămîne, totuși, dificil de acceptat această din urmă ipoteză. De multe ori traducătorii ne procură dovada că, pe anumite porțiuni, sistemul lingvistic și uzul din limba de tradus erau insuficient stăpînite. Pe de altă parte, de multe ori, traducătorii erau siliți să caute în propria limbă ceea ce nu exista, de aceea prelucrau cum puteau materialul pe care îl aveau, orientîndu-se mai curînd după modelul străin și mai puțin după resursele actualizate ale propriei limbi. Faptul acesta este lesne de observat în cazul în care textul de tradus prezintă uzuri metaforice, sensuri figurate ori speciale, echivocuri etc. Ultima ipoteză a fost totuși menționată, întrucît aceiași traducători dovedesc uneori că s-au descurcat în fața unor astfel de probleme, că au înțeles spiritul în care este construit textul de tradus, că au deprins tehnicile de construcție ale unui text echivalent în limbile lor și că pot utiliza resursele limbii-țintă în acea direcție (uneori chiar în locuri în care în textul de tradus nu există astfel de situații ori de construcții). Cazul este deosebit de interesant, chiar dacă avem a face cu o greșală, el fiind unul care ne permite să pătrundem în adîncimea nivelurilor la care limba se plămădește.

1.3.11. Diferite forme de neînțelegere a textului generează în actul traducerii dorința de a-l urma pe acesta îndeaproape sau, uneori, urmarea prea fidelă a textului tradus generează o anumită obscuritate la nivel semantic. În unele cazuri, scrupulozitatea poate conduce la apariția unor modalități de exprimare ce nu puteau fi viabile ca modele pentru limba română. Rezultatul (uneori și cauza) acestor calcule de sintaxă și de topică poate fi neînțelegerea textului, care devine obscur pentru cititor. În „Fă noao Dumnezei *de ceia ce mearge-vor naintea noastră*” (CB, FA 7, 40), în CP: „(...) *cei ce nainte mearge-vor înaintea noastră*”, era de redat ‘qui praecedant nos’, în textul grecesc: οἱ προπορεύσανται ἡμῶν, în cel slavon: **ИЖЕ ПРѢД ИДЕТ ПРѢД НАМЫ**. Conceptul ‘antemergător’ este înțeles, probabil, de ambii traducători numai că autorul CP, mai scrupulos, traduce cuvînt cu cuvînt ceea ce apare în textul slavon (poate direct de acolo, poate preluînd dintr-o versiune anterioară, cum ar fi CV), ceea ce, în esență, generează o traducere greșită.

1.4. Nu foarte numeroase, în general, dar foarte puternice și sugestive sînt acele situații în care imixtiunile traducătorilor, dar, mai cu seamă, ale revizorilor în text, produc felurite efecte la nivelul rezultatelor, mai mult sau mai puțin benefice traducerilor. Cazurile sînt importante nu atît prin efectele lor, cît prin afirmarea pleneră și directă a eliberării conștiinței a revizorilor de sub presiunile modelului cultural, fapt produs cu scopul implicit de a oferi o traducere compatibilă cu cerințele limbii române și cu necesitățile ce decurg de aici și se manifestă la nivelul publicului beneficiar.

1.4.1. Voința NTB de a oferi totul cititorului poate genera exagerări care, în mod ușor de înțeles, poartă pandantul rezultatelor opuse celor care animă inițial actul traducerii. În felul acesta, dorința de a lămuri textul poate avea ca rezultat interpretarea exagerată a acestuia. În exemplul următor se constată că acest comportament lipsește sau este sporadic aplicat în BB (mai cu seamă cînd este implicat un termen de origine greacă, pe care româna îl deținea), de asemenea, în CB (deoarece româna deținea termenul, iar traducerea nu avea de suferit astfel). NTB, însă, în dorința de a oferi o traducere românească, uneori, ajunge să atingă limite delicate. Astfel se petrec lucrurile în traducerile: „afla *dragoste*” (NTB, FA 7, 46), *bunătațe* (CB, CP), „află *har*” (BB), în text: εὖρεν χάριτιν, caz în care rezultatul din NTB decurge dintr-o interpretare care indică faptul că învățații transilvăneni își asumaseră adaptarea traducerii la limba română. Versiunile CB și CP urmează vsl. **БЛАГОДАТЬ** ‘χάρις, gratia’.

1.4.2. Sînt situații în care tocmai urmarea textului de tradus conferă garanția că traducerea este corectă. Dacă traducerea încearcă, în astfel de situații, să-și croiască un drum propriu, nereușita este aproape garantată. Sub *Ex.*, 1, 19, PO prezintă: „nu sînt așa evreianele cumu-s muierile eghiptiiane, că iale au mîndrie de-a moșirea și mainte de ce venim la iale nasc”. Față de acesta, BB prezintă: „«Nu-s ca muierile eghiptului ovreacile, pentru că nascu mai nainte de cum a întra cătră dînsele moașele;» și năștea” ceea ce urmează cu fidelitate textului grecesc: Οὐχ ὡς αἱ γυναῖκες αἱ αἰγύπτιαι αἱ Ἑβραῖαι τίκτουσιν· τίκτουσι γὰρ πρὸ τοῦ ἐλθεῖν πρὸς αὐτάς τὰς μάϊας, καὶ ἔτικτον. Pe lîngă faptul că acest verset prezintă o diferență

⁸ Vezi și PO, *Gen.*, 42, 36: „Zise, drept aceaia, Iacov, tatăl lor: «Prădatu-m-ați de cătră feciorii miei. Iosif nu-și e, Simion încă nu-i acasa, și pre Veniamin încă vreți să-l duceți»”. Vezi și PO, *Gen.*, 43, 14.

formală față de corespondentul său din BB, ceea ce surprinde este utilizarea în acea poziție a subst. *mîndrie*. Compararea textului grecesc cu cel maghiar arată că diferențele dintre cele două sînt date de alte cauze decît cele obișnuite. Mai mult decît textul grecesc, dă de bănuț textul latin: „Non sunt Hebraeae sicut Aegyptiae mulieres: ipsae enim obstetricandi habent scientiam, et priusquam veniamus ad eas, pariunt”. Alături de faptul că textul latin diferă sub aspect formal de cel grecesc - ceea ce întărește ipoteza că acesta era un punct slab al textului sau că se produsese unele prelucrări în acest loc -, devine evident faptul că ambele texte, grecesc și latin, încearcă să eufemizeze o exprimare.

Privind lucrurile din perspectivă hermeneutică, este dificil de crezut că niște moașe, aduse înaintea faraonului pentru a da socoteală de faptul că nu duseseră la bun sfîrșit porunca sa, ar fi fost atît de temerare și lipsite de rațiune încît să-l înfrunte în mod inutil pe acesta, vorbind în mod deschis disprețuitor la adresa femeilor egiptene și laudativ la adresa celor din neamul robii; după care să fie lăsate libere, poporul evreu să le construiască case și să le cinstească apoi, și asta sub ochii egiptenilor.

Textul ebraic devine astfel singurul în măsură să lumineze lucrurile. Aici femeile evreice sînt caracterizate prin *פְּרִי־חַיִּוֹת הַבְּהֵמָה*. Ceea ce apare în textul ebraic corespunde foarte bine cu ceea ce găsim în textele maghiare, spre exemplu. Textul de la baza PO, neurnat cu maximă fidelitate, după cum se va vedea, prezintă: „A Sido aszszonyálatoc nem olyáac, mint az Egiptusbeliec, mert vastagoc (...)”, adică ‘femeile evreice nu sînt precum cele egiptene, (că)ci sînt *viguroase*’. Versiunea maghiară modernă prezintă, credem, traducerea optimă, care surprinde întocmai ideea care era de redat. Termenul subliniat este înlocuit în B.magh. prin *életerősek*, ceea ce înseamnă ‘vitalitate’ ‘forță, capacitate de a trăi, cu tot ceea ce implică viața’. De data aceasta, afrontul la adresa egiptencilor ar fi fost mai mare, dar atît de interpretabil încît rămîne deosebit de subtil. Considerînd că ideea de redat era aceasta, forma sub care a fost lansată, și care se observă mai sus, era ceva mai crudă. O soluție pe deplin satisfăcătoare a fost imposibil de găsit, de aceea traducerile vechi și moderne nu o prezintă. Fiind greu de îndeplinit toate condițiile impuse de textul ebraic în ansamblu (ca exprimare, ca sens și sugestii), probabil că aceea utilizată în vechea traducere maghiară, în unele texte germane și englezești este cea mai apropiată de textul ebraic. Rămîn greu de neacceptat soluțiile eufemizante din textele grecesc și latin. Deși pare a fi foarte crudă, soluția care apare într-o traducere românească făcută direct din ebraică: ‘femeile ovreești nu sînt ca Egiptencile, ci ele sînt ca niște fiare, înainte de vine moașa la dînsele, au și născuț’⁹, forma de mai sus se datorează traducătorului felului în care textul ebraic a putut constrînge. Este de mare importanță faptul că segmentul acesta de text este caracteristic Elohistului, particularizat prin rigurozitate, stil sobru, sever, o mentalitate tradiționalistă, proprie mediului profetic, o expresie directă, uneori esoterizantă, dar nu eufemizantă. Mai mult, aceasta este soluția rabinică, ceea ce, din punctul nostru de vedere, este de natură să confere maximum de credit traducerii. Interesante sînt comentariile pe care această soluție le poate isca¹⁰.

Traducerile care nu sînt fidele textului ebraic pierd soluția rabinică, în fapt nu o interpretare în adevăratul înțeles al cuvîntului, ci o cheie reală de înțelegere a versetului, singura prin care se revelă adevărul și sensurile profunde ale versetului. Moașele îi indică faraonului superioritatea neamului lor într-un mod cît se poate de subtil (dintre cei prezenți, toți cei care vor înțelege ceea ce ele spun vor rămîne înfricoșați pe moment și nu vor îndrăzni să facă ceva rău moașelor, cei care nu vor înțelege, vor lua cuvintele în sens literal - precum traducătorii și majoritatea interpreților textului biblic) și prin afirmarea unei relații intime cu ordinea Universului. Date fiind valorile semantice ale termenilor cu care cuvîntul ebraic din text a fost echivalat, precum și datorită concepțiilor referitoare la relația animal-om, ceea ce spun moașele a putut părea a fi ‘evreicile sînt ca niște biete animale și, datorită robusteții lor își aduc puii pe lume precum acestea, fără a avea nevoie de ajutor uman’. În realitate, ceea ce spun moașele are un cu totul alt sens, pe care numai lectura textului în cheie rabinică îl poate dezvălui. Moașele spun că ‘evreicile au calitatea de a naște firesc, așa cum Dumnezeu o rînduit acest proces, neavînd nevoie de ajutor extern’. De fapt, ele afirmă relația intimă a neamului evreu cu natura, cu Universul și cu Divinitatea. Moașele spun că neamul evreilor nu este unul de rang secundar, perpetuarea sa nu este un proces asistat, care să aibă nevoie de ajutor pentru a se produce. Dimpotrivă, nefiind nicicum peiorativ, termenul *חַיִּוֹת* *chaiot*, ‘bestie, fiară’ se referă la primordialitatea (în

⁹ Vezi Jacques I. Moscovici, *Exodus și Leviticus*, Ploesci, 1900.

¹⁰ Comentariul prilejuit de versetul 19 din ediția bibliei comentate de Menochius (vezi *Bibliografia*) este următorul: „*Obstetricandi habent scientiam*. Hebraice est *חַיִּוֹת* *chaiot*, quod vivaces, vel vivificantes significat. Sensus est: ipsae sunt solertes, vivaci et sagaci ingenio, ideoque obstetricandi habent scientiam. Vel, ipsae vivaces, et vedetae sunt, et antequam obstetrix adsit, foetum edunt vividum et validum; vel, ipsae sunt vivificatrices, scientes scilicet partum vivum educere. Nec displicet quorundam rabbinorum explicatio, qui interepretantur: Ipsae similes sunt bestiis, quae dum pariunt non egent obstetricius. Sic potuerunt loqui obstetrices, odium et despectum Hebraeorum simulantes, et illum, beneficio quod in illas conferebant, praetextentes. *Chaiot* bestias significat.”

sensul cel mai elevat și mai onorant), consubstanțialitatea cu esențele naturii și ale Universului, forța vitală cea mai pură, derivată direct din actul divin creator.

De aceea considerăm că o soluție precum cea din textul maghiar reușește să sugereze și să redea în modul cel mai clar și mai fidel sensul care era de redat, fără a falsifica forma. În fapt, traducerile greacă și latină sînt, în acest punct, mai degrabă niște interpretări făcute în funcție de realitățile sociale, de mentalitatea și uzurile lingvistice din cele două lumi în care se traducea (ceea care, în sine, nu este de natură să distorsioneze textul), dar fără a ține seamă, fără a păstra relația necesară cu textul ebraic, fără a urma sensurile profunde și reale ale respectivului segment de text ebraic. Astfel de situații rezultă din reinterpretarea textului prin prisma unor filosofii diferite, prin adecvarea acestuia la realități diferite ori modificate, conforme cu cele din culturile în care se traduce, dar neconforme celor din spiritualitățile de la care se traduce.

Un caz de resemantizare a aceluiași cuvînt, care capătă, prin traducere, o nouă notă de conținut apare în: „Muierile încă care era *mîndre* cu mînule torcea (...)” (PO, *Ex.*, 35, 25) (magh. *bölchec* ‘înțelept, chibzuit, prevăzător, filosof’), unde ideea de redat era ‘îndemînic, dotat, măiestru, iscusit’. În vechea română *mîndru* nu avea printre sensurile sale pe acela de ‘în-de-mînare’, de ‘capacitate ridicată și abilitate în a executa un meșteșug’, ‘meșteșugar dăruit de Dumnezeu, ager la minte, îndemînic, capabil să înțeleagă să conceapă și să făurească’, dar asocierea cu ‘iscusit’ nu este deplasată, dată fiind comunitatea dintre cele două sfere semantice atunci cînd este vorba despre calitățile intelectuale ale cuiva, abia *dibaci* îndepărtîndu-se oarecum de *mîndru*. În acest caz (care, de altfel, nu este singular în PO), dacă nu este vorba despre o echivalare mecanică¹¹, ar putea fi vorba despre o încercare de calc semantic, după termenul maghiar. În sprijinul acestei valori a termenului în PO vin și alte situații. Astfel, sub *Ex.*, 35, 10, unde este vorba despre construcția Cortului și a Arcei Legămîntului, făcîndu-se apel la meșteri, se spune: „Și cine e dintre voi *mîndru* să vine și să facă acelea ce Domnul au poruncit”. De asemenea sub *Ex.*, 35, 31-33, apare: „Și l-au împlut cu Duhul lu Domnedzeu, cum *mîndru*, înțelegătoriu și știutoriu să fie, Întru toată măiestria a lucra den aur, argint și den arame, Pietri a scobi și a le încheia, leamne cu măiestrie a ciopli și a face tot fealiul de lucru”. Deși, precum se poate și de mai sus vedea, se utilizează și termenul *măiestrie*, mai potrivit pentru a reda ideea ‘îndemînare, abilitate, capacitate de a executa o activitate manuală care poate îmbina și apoi transforma utilul în artistic’, pe de o parte nu se poate cere prea multă specializare și nuanțare termenilor pe care limba îi avea la dispoziție, pe de altă parte, se pot constata diferențe între mărimea sferelor termenilor utilizați¹². (vezi și *Ex.*, 28, 3, unde este vorba despre „cei înțelepți la cuget” și care sînt chemați să-i facă „veșmintele lui Aaron”; apoi, în *Ex.*, 31, 3-4, unde Vesaleel este „împlut cu duhul lu Dumnedzeu, cu mîndrie, înțelepciune, cunoștință și cu toată măestria”¹³, de asemenea, tot în PO, *Gen.*, 41, 39, unde, după ce Iosif tîlmăcește visele Faraonului și îi face acestuia recomandări spre aprovizionare, Faraonul consideră că cel mai potrivit pentru a organiza, a conduce și a exploata noua institutie este cel care a gîndit-o și îl numește pe Iosif „înțelept și mîndru” (în magh. „eszess es bölch”).

Chiar dacă în exemplele de mai sus este vorba despre obiecte situate în ordinea sacralității, a căror realizare conform indicațiilor divine nu putea fi lăsată la îndemîna unor simpli meșteri, rămîne o realitate faptul că, în concepția ebraică, înțelepciunea ca trăsătură are o puternică componentă practică, meșteșugarul fiind nu doar îndemînic și iscusit, ci și înțelept¹⁴.

¹¹ După cum se poate constata din analiza multor situații care apar în vechile texte românești (astfel de exemple apar și în prezenta lucrare), adeseori, traducătorul confruntat cu un termen străin ce avea mai multe sensuri, cărora le corespundeau în română mai multe cuvinte, utiliza în traducere acel termen românesc care echivala sensul de bază sau pe cel mai puternic, al respectivului cuvînt străin. Un astfel de exemplu apare sub *Ex.*, 19, 2, unde lat. „castamentati sunt in eodum loco”, tradus în maghiară prin „tabort iaranac ot”. Neînțelegînd exact despre ce este vorba, traducătorul PO va echivala prin: „îmblară tabăra acolo”. Aceasta este una dintre acele situații în care este dificil de spus cu certitudine că traducerea ar fi greșită. Cu toate acestea, valoarea termenului *iaranac* din textul maghiar este echivalentă cu cea a verbului din textul latin, dar împreună numai împreună cu subst. *tabort*, fiind vorba despre ‘așezarea unei tabere militare’. Fireasca deosebire se referă la aceea că procesul este conceput și exprimat cu mijloacele limbii maghiare. Verbul magh. *jár*, derivatele sale, precum și celelalte cuvinte din familia sa cunosc numeroase contexte, sintagme și expresii în care apar, cu diferite grade de specializare, în multe dintre acestea fiind vorba despre expresii idiomatice. După cîteva sute de ani, B.Magh., spre exemplu, utilizează, în același loc, sintagma „Táborukat (...) ütöttek”, care tradusă în același fel în care s-a procedat în PO, ar genera structura *, „bătură tabără”.

¹² În ceea ce privește primul aspect, limba română tocmai se exersa în a urma diferențele, uneori fine, alteori necaracteristice limbii române, pe care textul biblic le avea. În ceea ce privește cel de-al doilea aspect, seriile sinonimice care apar în textele românești, fără a avea corespondenți în textele străine de tradus, aveau, uneori, tocmai rolul de a încerca să acopere nevoile semantice ale textului.

¹³ Vezi și PO *Ex.*, 35, 31.

¹⁴ În spiritualitatea ebraică virtuțile intelectuale sînt preponderent practice. Înțelepciunea este arta succesului, a reușitei obținute prin urmarea întocmai a unui plan bine întocmit. Este nevoie, așadar, de un plan bine gîndit, coerent articulat, care să prevadă tot felul de posibilități, ceea ce înseamnă că acela care întocmește planul are capacități intelectuale ridicate. Totodată, însă, pasul următor este decisiv: aplicarea planului. Acest pas nu necesită doar procesele de ordin

Pe de altă parte, deși nu putem nega vechilor traducători și limbii române capacitatea de a face distincții fine, cel puțin uneori, nici nu trebuie operate analize ca și cum atât traducătorii cât și limba română ar fi funcționat mereu la cotele maxime (pe care doar rareori le atingeau). În primul cap al *Exodului* din PO, în versetul 10 noul Faraon spune: „Veniți cu mândrie să-i călcăm pre ei (...)”. De data aceasta, textul maghiar prezintă forma *ockal*, aceasta mult mai potrivită pentru a reda ideea ‘înțelepciune practică’ decât cea utilizată în rest (*bölcs*).

Din această ultimă perspectivă, se poate considera că traducătorul PO a înțeles și, în consecință, a vrut se traducă ‘femeile evreice nu sînt precum cele egiptene, (că)ci au știința și capacitatea de a naște fără ajutorul moașei’.

1.5. Categoria care urmează este de grad subordonat oarecum celei precedente, înglobînd acele situații în care traducătorul sau revizorul, întîmpinînd felurite probleme dificile, a încercat să le rezolve conform datelor pe care le avea, fără a proba recursul la alte texte, decît în sensul consultării acestora, dar nu și al însușirii soluțiilor de acolo. Și în acest fel, se exercită un proces de eliberare a scriitorilor români de diferitele modele, interne sau externe, rolul acestora rămînînd doar unul consultativ, cel mult orientativ, nicicum unul de model urmat cu obediență. Chiar dacă situațiile care urmează nu sînt foarte numeroase, ele fiind aproape copleșite de situațiile în care modelul este urmat cu mai multă sau mai puțină strictețe, simpla prezență și a unor astfel de situații rămîne sugestivă și relevantă în ceea ce privește mentalitatea în schimbare a traducătorilor și revizorilor, importanța crescută acordată necesităților limbii române și cerințelor receptorului.

1.5.1. Sub FA 19, 13 apare o situație precum: „unii de ceia ce *schitocia-se* ovreai descîntători” (CB)¹⁵, termen pentru care CV prezintă *se nevoia*, iar CP *se ticăia*. În NTB și BB apare: „unii den ceia ce îmbla împregiur, jidovi fărncători”, respectiv: „oarecarii den jidovi cei ce umbra împrejur jurători”. Pe baza comparării acestor texte, precum și a situației din alte traduceri: „quelques exorcistes juifs ambulants” (Segond, B.Jer.), „A vándorlo zsidó ördögűzők” (B.magh.), „unii dintre iudeii care cutreerău lumea” (B.Ort.), „cîțiva exorciști iudei în treacăt au încercat” (N.T.Cath.), „Then some of the itinerant Jewish exorcists” (N.T.engl.), Ἐπεχείρησαν δὲ τινες καὶ τῶν περιερχομένων Ἰουδαίων ἐξορκιστῶν, se observă că este vorba despre niște exorciști iudei itineranți. Față de soluțiile acceptabile din NTB și BB, situația textelor secolului al XVI-lea este ceva mai complexă. Lipsit de posibilitatea de a crea sau utiliza o formă cunoscută cititorului, Bratul va împrumuta cuvîntul. Este foarte posibil și ca preotul să nu fi înțeles nicicum termenul din textul slavon și să fi trecut astfel peste el, caz în care a extins neînțelegera la cititor. Împrumutarea termenului slavon (СКЪПЪТИ СѦ ‘περιφέρεσθα, vagari’) nu semnifică nicicum că acesta era cunoscut cititorului (nu mai mult decît lui Bratul însuși) și nici măcar că, înțelegînd despre ce este vorba, Bratul nu a găsit în limbă un termen propriu, care să redea respectivul sens; împrumutarea termenului în CB arată că traducătorul nu a înțeles termenul slav și, prin împrumut, a evitat o greșeală aproape sigură.

Referitor la situația din CV și CP, în primul rînd trebuie subliniat că aici se asumă răspunderea descifrării sensului încifrat de textul străin, ceea ce poate da de bănuț că, cel puțin autorii CV aveau, în legătură cu conținutul segmentului, unele certitudini pe care le considerau întemeiate. CV pare a proceda ca o revizie care nu ține să se îndepărteze prea mult de la textul revizuit, dar are în vedere cititorul. Nu se poate spune că *a se nevoi* este greșit. Centrarea pe trăsătura [dificultate (în a-și agonisi traiul)], cu omisiunea specificației [ambulant] constituie cel mult o forțare, operată, probabil, în procesul de traducere, pîndit de imperfecțiune și greșeală. După cum se prezintă, în acest punct, CP apare ca revizie a unui text precum CV.

Față de textul slavon sau grecesc, CP nu prezintă apropiere, nici măcar privit ca abatere. Privind la CV, însă, *a se ticăi*, din CP, apare ca sinonim parțial al vb. *a se nevoi*. Precum în alte cazuri din CP, și precum în cazul textelor care sînt revizii prin excelență, aici se utilizează un sinonim care dă o notă de originalitate textului, conferă o oarecare individualitate și justificare versiunii și, eventual, relaționează textul cu zona căreia i se adresează, prin utilizarea de substanță lexicală de proveniență accentuat slavă. Astfel, soluția din CP este o deviație ce urmează celei din CV, care, în acest segment, reprezintă punctul fix și de plecare al CP. Avînd în vedere că soluția din CV era deja ușor forțată, accentuarea în continuare a notei [dificultate] cu îndepărtarea nuanței [(în a-și agonisi traiul)] - căci este aproape metaforică utilizarea lui *a se ticăi* în acest

cogitațional, ci și abilități de ordin practic, experiență asimilată, voință, suplețe în gîndire și în acțiune, instincte bine adaptate la realitate. Conducătorii, în general, sînt cei care trebuie să aibe neapărat o astfel de înțelepciune, în parte nativă dar care, în cazuri excepționale, poate fi dobîndită și pe alte căi decît cele supuse timpului: „Iosue vero filius Nun repletus est Spiritu sapientiae, quia Moyses posuit super eum manus suas. Et oboedierunt ei filii Israel, feceruntque sicut praecepit Dominus Moysi”.

¹⁵ Nu se pot spune prea multe asupra etimologiei în limba română a acestui cuvînt. DLR consemnează forma adjectivală *schitoci*¹, cu circulație în Transilvania și Banat, utilizată cu referire la ființe umane și avînd valori precum ‘vioi, sprintar, iute; flușturatic, zvînturatic’; ‘isteț, deștept’. După cum se observă, sensurile acestea pot fi considerate, în general, pozitive. Sursa lexicografică citată derivă cuvîntul din srb. *skitač*.

scop - constituie o exagerare care nu poate fi luată în calcul nici pe departe ca soluție de traducere viabilă. Față de autorii CV, despre diacon, care a plecat de la un text de tipul CV, fără alte verificări în măsură să ofere sugestii în plus, nu se poate susține că ar fi înțeles despre ce era vorba, preferînd să nu utilizeze un termen cunoscut cititorului român, probabil încărcat cu cine știe ce valori nedorite în text¹⁶.

1.5.2. Sugestivă în acest sens este situația din FA 12, 23, unde este vorba despre felul în care a murit Irod: „frămîntă elu” (CB), alături de „ucise-l el” (CP) în încercarea de traducere a vsl. *поразил его*. În slavonă existau două verbe, *поразвити* ‘frangere’ și *поразити* ‘ferire, percutere’, dar între ale căror rădăcini exista o relație foarte strînsă, ambele avînd largi porțiuni de suprapunere semantică indicînd ‘dizolvarea, pulverizarea’, așadar fragmentarea urmată de disipare. Privind la termenul din textul grecesc, *ἐπάταξεν*, se observă că acesta susține din plin direcția pe care merge Bratul, care oferă o traducere fidelă, nu doar în raport cu textul slavon, ci și dacă se face compararea cu ceea ce era de redat. Cuvîntul utilizat ar putea fi acceptat, mai ales dacă s-ar lămuri valoarea sa etimologică¹⁷. Important la Bratul, însă, este faptul că, prin elementul lexical ales, urmează în mod corect calea textului și nu pierde acea nuanță importantă, mai sus arătată. În plus, introducerea acestui cuvînt românesc în contextul respectiv nu produce pierderi de sens, dislocări în sistemul lexical al limbii române etc.

În alt plan, acela al concepției asupra traducerii, tipul acesta de acțiune indică limita rezonabilă pînă la care se poate asuma fidelitatea față de textul de tradus, avînd doar scopul de a aduce, în stare cît se poate de genuină, spiritul și conținutul textului de tradus în limba în care se traduce. Judecînd opțiunea lui Coresi, apoi cea a NTB: „îl bătu pre el” și BB: „l-au lovit pre el”, nu se poate ca aceste soluții de traducere să nu fie acceptate, cu atît mai mult cu cît textul latin prezintă *percussit*. De aceea, unele precizări legate de contextul în discuție devin necesare.

În text este vorba despre unul din momentele în care Irod a prigonit pe apostoli. Astfel, a fost ucis Iacob, fratele lui Ioan, iar Petru a fost întemnițat spre a fi, la rîndul său, ucis. Datorită prezenței unui înger care îi îndrumă pașii, Petru va reuși să iasă din temniță, motiv pentru care Irod va tortura paznicii închisorii. Capul 12, însă, nu se încheie aici, cum era firesc, în următoarele patru versete fiind descrise două întîmplări din viața lui Irod, fără nici o legătură cu cursul FA, precum și destinul final al lui Irod, concluzia și morala pe care voia, de fapt, să le fixeze Luca în descendența acestor întîmplări. Al patrulea verset este în mod voit ambiguu. Irod moare mai tîrziu, iar nu în acel moment și nu subit. El suferă de o boală cumplită, care îl macină descompunîndu-l treptat. În ordinea acestei stări se află și precizarea care urmează și conform căreia Irod a fost mîncat de viermi și a murit. Autorul FA, Luca, sugerează că acea moarte este consecința faptelor sale și provine de pe urma unei teribile lovituri, o lovitură ineluctabilă, fulgerătoare, aplicată cu hotărîre de către Dumnezeu, prin intermediul unui înger. Textul grecesc, însă, prin *ἐπάταξεν*, prezintă și tipul de lovitură, cu caracteristicile și consecințele ei.

Revenind la cuvîntul utilizat în CB și privind la etimoanele avansate pentru acesta, apare ca necesară și binevenită o completare. Este foarte probabil ca preotul să fi utilizat vb. *frămînta* nu (doar) pentru valorile pe care le-am văzut mai sus. Este posibil ca acest caz să fie unul care să vină în sprijinul explicației etimologice oferite de către A. Scriban. Cu alte cuvinte, am avea a face cu o primă atestare a valorii ‘a fermenta, a putrezi’ pentru rom. *a frămînta*.¹⁸

Este importantă studierea cazului de sub FA 12, 23, deoarece se pot aici observa, mai ușor decît în alte locuri, unele tipare comportamentale cărora le este supus atît traducătorul, ori revizorul, cît și cel care studiază comparativ traducerile. Sînt situații, precum aceasta, în care traducătorul sau revizorul are atît posibilitatea de a oferi o traducere fidelă textului tradus, cît și de a face o echivalare ușor reducionistă. Practic, Bratul a redat în limba română, cît se poate de direct, ceea ce a întîlnit în textul slavon. Textul latin, precum și celelalte texte românești cu care s-a exemplificat, alte texte (B.magh., Segond, N.T.engl.) par a fi făcut același lucru, după care au mai procedat la o operație: termenului rezultat i-au găsit un echivalent care

¹⁶ Greșeala din CP este sesizată și considerată ca atare și de către O. Densusianu, în *Istoria II*, p. 308 (vezi, și *ibid.* p. 339).

¹⁷ Rom. *a frămînta* a beneficiat din partea istoricilor limbii de două soluții, în ceea ce privește etimologia sa. Pe de o parte, S. Pușcariu, în PEW sv. *frămînt*, susține proveniența acestuia din etimonul lat. *fermentare*. Alături de acesta se situează și A. Ciorănescu, autor care speculează latura semantică a termenului discutat și a posibilelor etimoane. A. Scriban, după ce derivă rom. *fragmenta* din lat. *fragmentare*, sv. *frămînt*, dă etimonul *fermentare*, precizînd „mai degrabă de cît de la *fragmentare*”. Și acest autor dă explicații care se sprijină pe aspectul semantic. TRDW susține același etimon. Celălalt etimon, lat. **fragmentare*, este avut în vedere în CDDE și în DA. Alături de argumentul fonetic, unul care explică mai bine evoluția și rezultatul în cauză, cele două lucrări lexicografice utilizează și explicația semantică, una care nu este potrivnică etimonului avansat. Cu valoarea actuală, termenul mai apare în CB, *1Cor.*, 5, 6, 7.

¹⁸ Vezi și N.A. Ursu, *O atestare a lui frămînta ‘fermenta’*, în LR XLIV (1995), p. 16-17.

să redea acțiunea respectivă la modul cel mai inteligibil și direct. Avantajul lipsei oricărui echivoc, însă, rămîne umbrit de „scurtcircuitarea” semantică astfel produsă, deoarece acțiunea este prezentată la modul cel mai general (lovitura), lipsită fiind de trăsătura ei cea mai pregnantă și determinantă (risipirea prin fragmentare). Dacă traducătorul sau revizorul ar fi produs în altă parte o astfel de traducere internă, probabil că ar fi fost mult mai greu de acceptat. Același procedeu, așadar, ar fi avut parte de o judecată diferită, cu toate că, în esență, o traducere internă rămîne ceea ce este, o dezambiguizare trădînd nu atît litera textului (cum pare), cît spiritul acestuia (cum nu pare).

1.5.3. Spre exemplu, sub FA 14, 17, fiind la Listra, Pavel le vorbește cetățenilor despre Dumnezeu creatorul, cel care își face simțită prezența prin actele sale. Textul grecesc: οὐκ ἀμάρτυρον αὐτὸν ἀφήκεν apare tradus prin: „non sine testimonio semetipsum reliquit”, în *Vulgata*, prin: „nu nemărturisitu sine lasă”, în (CB), prin: „Și nu s-au lăsat pre sine fără mărturie”, în NTB, și prin: „nu fără mărturii pre sine au lăsat”, în BB. Privind la traducerea coresiană: „nu neștiut sine lasă”, se poate afirma că aici s-ar fi produs o confuzie între doi termeni: vsl. **СВѢДѢНІЕ** ‘testimonio’, este confundat cu vsl. **СВѢТЛЪ** ‘illustis’. Poate că ar fi abuziv ca un revizor precum Coresi (întocmai ca și Dosoftei, dar la un alt cu totul alt nivel, în alt context și, pentru cu totul alte texte) să fie judecat în absolut toate situațiile urmărindu-se cu obstinație textul slavon. Considerăm că poate fi luată în calcul, precum mai sus, și ipoteza ca diaconul să fi operat o echivalare, trecînd de la premisa medie la concluzie, de la sugestiva cale la lămuritul efect. Din motive obscure, ce țin mai degrabă de psihicul uman, de această dată Coresi a rămas singur în alegerea sa.

1.5.4. După cum obscuritatea versiunii revizuite poate duce la apelul la alte versiuni aflate la dispoziția revizorului, tot astfel neînțelegerea versiunii traduse poate duce la încercarea unor soluții care înseamnă fie redarea cuvînt cu cuvînt a structurii din textul de tradus, fie potrivirea traducerii în funcție de ceea ce sugerează alte versiuni românești sau străine ori chiar contextul și experiența anterioară a scriitorului.

Variate traduceri apar sub FA 19, 21, unde se întîlnesc: „zise lu Pavel Duhul” (CB)¹⁹, „dzise lu Pavelu Duhul” (CV), „băgă-se în duhul lu Pavel” (CP), „Pavel gîndi în duh” (NTB), „pus(е) Pavel în duh” (BB). Strădania de a transla acest segment într-un mod în care textul să apară lămurit a condus CB și CV către o astfel de redare a vsl. **ВЪЗЛОЖИТИ** ‘ἐπιτιθέναι, imponere’. La rîndul ei, versiunea din NTB prezintă o traducere care se dovedește a fi inspirată de textul maghiar, unde se întîlnește: „Pál föltete magában” (B.magh.). Întrucît în textul grecesc apare: ἔθετο ὁ Παῦλος ἐν τῷ πνεύματι, iar în cel latinesc: „proposuit Paulus in Spiritu”, sub aspect formal, traducerea din BB poate fi considerată ca fiind cea mai apropiată de text. Aici se află și deosebirea constantă dintre NTB, la care se adaugă CB și CV, față de BB, cel dintîi încercînd să aducă textul la cititorul român, celălalt încercînd să refacă tiparele limbii române.

Substantivul corespunzător, **ВЪЗЛОЖЕНІЕ**, ἐπίθεσις ‘imponere’, nu a întîmpinat dificultăți în a fi corect redat, el apărînd în CB printr-un calc de semnificat: *prepusul* (FA 8, 18), și printr-un calc de semnificat în CP, NTB și BB: *punerea*.

1.5.5. Un caz sugestiv în ceea ce privește mizele pe care le puteau avea în vedere autorii BB atunci cînd se îndepărtau de NTB este reprezentat de: „amăgiaia oamenii Samariei” (NTB, FA 8, 9), față de: „răzvrătind limba Samariei” (BB)²⁰. Se redă astfel: ἐξιστάων τὸ ἔθνος, în textul latinesc: „seducent gentem”. Cum se vede, NTB traduce, ca de obicei, mai puțin îngust, lipsa de grijă față de rigorile limbii din care se traduce, combinată cu grija față de limba în care se traduce și față de cititorul român, ducînd la înțelegerea directă a textului. Totodată, însă, NTB oferă o traducere care trădează o implicare destul de accentuată în text, orientînd cititorul.

Forma verbală utilizată aici, ἐξιστάω, este o variantă a vb. ἐξίστημι, care avea un nucleu de sens mai complex. Prin valori precum ‘déplacer, faire sortir de’, ‘s’éligner de, s’écarter de, éviter qu’elqu’un’, apoi ‘perdre l’esprit, la raison, être hors de soi, en extase’ și ‘être frappé d’étonnement, de stupeur’, ‘être changé’, opțiunea din BB poate să-și găsească o explicație. Cu toate acestea, vsl. **РАЗВРАТИТИ**, etimonul cuvîntului utilizat de frații Greceanu, avea sensurile ‘ἀναρέπειν, evertere’, ‘διαστρέφειν, distorquere’. Deși ar fi lesne de susținut că este vorba despre o greșeală, avînd în vedere că, de fapt, NTB lămurise sensul secvenței - care nu pusese probleme nici traducătorilor slavi și nici celor români de mai înainte - o astfel de concluzie ar putea fi pripită. Mai curînd s-ar susține ideea că frații Greceanu au încercat aici producerea, la nivelul

¹⁹ În CB, *zise* este adăugat ulterior, pe un spațiu insuficient, după ce mai înainte fusese notată o cruce, semnul obișnuit pentru situațiile în care se observase o omisiune care astfel era înlăturată. Faptul că, în textul slavon, verbul apare notat corect, situează dificultatea la traducătorul român. În cazul în care CB este rezultatul unei revizii, este posibil ca revizorul să nu fi fost mulțumit de soluția traducătorului, intervenind cu soluția pe care o vedem astăzi în CB.

²⁰ Prin variantele „minuna limba samariască” (CB) și „se mira limba samariască” (CP), redînd verbul **ΦΥΛΙΒΛΩΤΗ** ‘stupefacere’, textele secolului al XVI-lea sînt superioare ambelor versiuni.

sensului, a unui verb care, alături de sensurile sale obișnuite, să înglobeze și ideea de tulburare de ordin mental și sufletesc, cerută de context.

1.5.6. Caracterul neunitar sub aspect lingvistic al textelor secolului al XVI-lea sugerează cu tărie că unele fragmente se copiau mecanic, că la altele se încerca un proces de traducere elaborată, mai ales când nici una dintre versiunile copiate sau consultate nu oferea soluții acolo unde revizorul ar fi avut nevoie datorită obscurității textului slavon. Aceasta ar fi cauza pentru care apar pasaje obscure precum cel de sub FA 13, 43: „pre urmă-i mearseră mulți din ovreai și curați prișleți lu Pavel și Varnaveei, ce era grăindu credea ei a fi întru bunătatea lu Dumnezeu” (CB), „pre urmă-i mearseră mulți den iudei și cinstiții nemearnici lu Pavel și Varnaveei, cei ce grăiia încredințară-se lor a fi întru bunătatea lu Dumnezeu” (CP), „mearsără mulți den jidovi și credincioși den păgîni, după Pavel și după Varnava, carii grăind lor, îi îndemna pre ei a rămînea întru mila lui Dumnezău” (NTB), „urmară mulți den jidovi și den nemearnicii ceia ce credea la Pavel și la Varnava, carii, grăind lor, îi îndemna pre ei să rămîie la darul lui Dumnezău” (BB). În versiunile latină, greacă și slavonă secvența apare astfel: „secuti sunt multi Iudaeorum et colentium proselytorum Paulum et Barnabam, qui loquentes suadebant eis ut permanerunt in gratia Dei”, $\lambda\theta\epsilon\acute{\iota}\sigma\eta\varsigma\ \delta\epsilon\ \sigma\upsilon\nu\nu\alpha\gamma\omega\gamma\eta\varsigma\ \eta\kappa\omicron\lambda\omicron\upsilon\theta\eta\sigma\alpha\nu\ \mu\omicron\lambda\lambda\omicron\iota\ \tau\omicron\omega\nu\ \text{'}\text{I}\omicron\upsilon\delta\alpha\acute{\iota}\omega\nu\ \kappa\alpha\iota\ \tau\omicron\omega\nu\ \sigma\epsilon\beta\omicron\mu\acute{\epsilon}\nu\omega\nu\ \mu\upsilon\sigma\eta\lambda\acute{\upsilon}\tau\omega\nu\ \tau\omicron\omega\ \text{P}\alpha\upsilon\lambda\omega\ \kappa\alpha\iota\ \tau\omicron\omega\ \text{B}\alpha\rho\nu\acute{\alpha}\beta\alpha,\ \omicron\acute{\iota}\tau\iota\nu\epsilon\varsigma\ \mu\upsilon\sigma\omicron\lambda\alpha\omicron\upsilon\acute{\nu}\tau\epsilon\varsigma\ \alpha\upsilon\tau\omicron\iota\varsigma\ \acute{\epsilon}\mu\epsilon\iota\theta\omicron\upsilon\ \alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon\varsigma\ \mu\upsilon\sigma\mu\acute{\epsilon}\nu\epsilon\iota\nu\ \tau\eta\ \chi\acute{\alpha}\rho\iota\tau\iota\ \tau\omicron\upsilon\ \theta\epsilon\omicron\upsilon,$ respectiv: **послѣдѡваше мнози ѡ іудеи и чьстихъ пришаець павлѡ и варнабѣ иже глешти ѡвѣрѣдахъ ихъ прѣвити въ благодарѣть божи.**

O parte a obscurității versiunilor CB și CP stă în neînțelegerea corectă a textului, care a determinat traducerea doar a unor cuvinte, și acestea înțelese greșit, după cum se vede în confuzia făcută între verbele **ѡвѣрѣити** ‘fidem facere’, dar și ‘persuadere’ și **ѡвѣрѣити** ‘fidem facere’. Este adevărat, totodată, că textul în sine nu se lăsa prea ușor descifrat, cerînd un efort suplimentar. În astfel de cazuri, iese la iveală o caracteristică a textelor secolului al XVI-lea, și anume aceea că autorii lor nu sînt dispuși sau nu știu să facă respectivul efort, traducînd înșiruirea de cuvinte întîlnită în textul de tradus.

1.5.7. Una dintre cele mai interesante probleme apare la traducerea versetului de sub *IP* 2, 2: „Ca de nou-născuți tinerii cuvintescul și nespurcatul lapte iubiți se de elu creșteți întru spăsenie” (CB), „Ca de nou-născuți tirerei laptele cuvîntului acela nespurcatul iubiți cum de elu se creșteți întru spăsenie” (CV), „Ca de nou-născuți tinerii cuvîntului și nespurcați lapte iubind de drept el să creșteți întru spăsenie” (CP), **ѡко новорожденіи младенци словесеное и нескеръное млѣкѡвъ злювите.**

Răspunzătoare de confuzia care apare în CP pare a fi sintagma din **ѡко новорожденіи младенци**, redînd $\omicron\varsigma\ \acute{\alpha}\rho\tau\iota\gamma\acute{\epsilon}\nu\eta\eta\tau\alpha\ \beta\rho\acute{\epsilon}\phi\eta$, în textul latin „sicut modo geniti infantes”. Nu este sigur că diaconul a înțeles sensul acestui verset²¹. Cu toate acestea, ceea ce urmează sintagmei arată că aceasta a provocat un șir de greșeli, care deformează întreg conținutul versetului. Este probabil ca alăturarea dintre *nou-născut* și *tînăr* să fie răspunzătoare de felul în care s-a tradus ceea ce urmează. Astfel, următoarele două cuvinte se acordă, în mod greșit, cu *tînăr*, *lapte* rămîne singur, urmînd unei juxtapunerii, întregul verset banalizîndu-se, datorită ruperii relației dintre „rationale sine dolo” și *lac*. Celelalte două texte traduc corect în acest loc, CV meritînd chiar o mențiune datorită diminutivului, deoarece termenul nu se referea propriu-zis la ‘tineri’, nici măcar la ‘adolescenți’, ci la ‘prunci’.

Privind versetul în integralitatea sa, traducerile CB și CV trebuie considerate a fi corecte, în special CB. Din acest motiv, trebuie luat în seamă adjectivul din CB datorat dificultății ridicate de redare a primului element al sintagmei **словесеное и нескеръное млѣкѡвъ**, traducere a gr. $\tau\omicron\ \lambda\omicron\gamma\iota\kappa\omicron\nu\acute{\omicron}\nu\ \acute{\alpha}\sigma\omicron\lambda\omicron\nu\ \gamma\acute{\alpha}\lambda\alpha$, în textul latin „rationale sine dolo lac”. După cum se vede din textul grecesc, principala problemă a traducătorului slav a fost aceea a redării în slavonă a gr. $\tau\omicron\ \lambda\omicron\gamma\iota\kappa\omicron\nu\acute{\omicron}\nu$. Elementul acesta lexical, conform limbii și filosofiei grecești, avea o sferă care se referea la Cuvînt, și o alta care se referea la Rațiune²². Probabil pe model grecesc, slavona avea un adjectiv, **словесенъ**, pe care l-a utilizat aici și care avea sensurile ‘λόγου, sermonis’, ‘λογικός, rationalis’. Traducătorul slav, așadar, își face datoria, utilizînd termenul slavon corespunzător întocmai celui grecesc, în plus oferă posibilitatea înțelegerii acestui loc oricui ar fi încercat să traducă din slavonă. Limba română, în schimb, nu avea un asemenea termen. Cu toate acestea, autorul CB, a cărui traducere îl arată ca pe o persoană care a înțeles versetul (sau măcar cuvîntul slavon), pare a încerca o astfel de creație. Pe baza rădăcinii *cuvînt*, el creează un adjectiv, *cuvintesc*, pentru care sîntem obligați (fie și numai întrucît nu se poate argumenta altfel) să presupunem ambele sensuri ale termenului tradus. Obligația aceasta

²¹ Pentru situațiile în care posibilitatea ca versetul să fi fost înțeles trebuie, și ea, avută în vedere măcar sub aspect teoretic, atunci nu doar posibilitățile limbii române, ci și cele ale traducătorului și, apoi, ale revizorului, trebuie considerate a fi sub nivelul cerut de o asemenea întreprindere.

²² Vezi, spre exemplu, A. Cornea, *Sciere și oralitate în cultura antică*, București, 1988, p. 74-94.

derivă și din actul de a nu opta pentru o redare ca aceea din CV²³ - care, chiar dacă derivă din înțelegerea textului de către traducător, nu poate fi considerată ca avînd același efect la destinatarul textului. Traducerile secolului al XVII-lea, unde redarea versetului este satisfăcătoare, nu par a fi înțeles pe deplin distincția, căci nu simt necesitatea unei soluții sau creații precum cea a preotului Bratul: „Ca pruncii născuți de acum, pohtiți cel lapte al cuvîntului curat, ca pentr-aceia să creșteți întru spăsenie” (NTB), „Ca cînd ați fi acum prunci, să iubiți laptele cel cuvîntătoriu neviclean, ca cu el să creșteți” (BB).

1.5.8. Un fragment precum „Virtutesque non quaslibet Deus faciebat per manus Pauli, ita ut etiam super languidos deferrentur a corpore eius sudaria vel semicinctia, et recederent ab eis languores” (FA 19, 11-12) este greșit redat în cele trei versiuni din secolul al XVI-lea datorită unor confuzii între anumite forme din textul slavon. Cele trei versiuni redau fragmentul de mai sus după cum urmează: „sile nu proaste făcea Zeul cu mîna lu Pavel, ca și spre lîngezi a purta *de sudoare lui de a capului greață cu pomesealnice* și a se vindeca ei de lîngori” (CB), „sile nu proaste făcea Dumnedzeu cu mîrurile lu Pavelu, cum și spre lîngedzi a purtta *mîreștergurra de sudorile greaței capului* și a se vendeca ei de lîngori” (CV), „sile nu proaste feace Dumnezeu cu mîinile lu Pavel, că și spre lîngezi ducea *de sudorile lor de cap ce ștergea-și cu mîneștergura* și vindeca-se ei de nevoi” (CP). După cum se vede, partea evidențiată a fiecărui fragment citat constituie un non-sens, atît în sine²⁴, cît și în context. Fragmentele care interesează discuția de față sînt, așadar: *de sudoare lui de a capului greață cu pomesealnice* (CB), *mîreștergurra de sudorile greaței capului* (CV), *de sudorile lor de cap ce ștergea-și cu mîneștergura* (CP).

Ceea ce era de tradus, redînd ‘sudaria vel semicinctia’ apare în versiunea slavonă din CB sub forma **WT ПОТА ЕГО ГЛАВОТѢЖЦЕ ВЕРФУСЦѢ**. Fragmentul este destul de obscur și acolo, motiv pentru care traducătorii și revizorii români au apelat la procedeul cel mai sigur (dar și specios în unele situații, cum era aceasta), acela de a traduce termen cu termen. Este ceea ce face autorul CB, care redă vsl. **ПОТЬ** ‘ὄδρος, sudor’ prin *de sudoare*, pronumele prin *lui*, fără a ține seama de sintaxă și de valorile contextuale ale termenilor traduși. Cuvîntul următor, însă, este confundat (o confuzie pe care contextul o încuraja) întrucît în vsl. existau atît **ГЛАВОТАЖНИЕ** ‘capitis dolor’, cît și **ГЛАВОТАЖЬ** ‘sudarium’. Confuzia aceasta apare și în CV. Ceea ce vine să amplifice apoi confuzia este faptul că termenul următor **ВЕРФУСЬЦЬ** are același sens ca și **ГЛАВОТѢЖЬ**, adică ‘sudarium’. Faptul acesta a putut întări convingerea traducătorilor și revizorilor că termenul anterior nu este **ГЛАВОТѢЖЬ** ‘sudarium’, ci **ГЛАВОТАЖНИЕ** ‘capitis dolor’. În fapt, cele trei texte scot la iveală trei tipuri de acțiune în astfel de situații. În CB se traduce termen cu termen **WT ПОТА ЕГО** ‘de sudoare lui’; **ГЛАВОТѢЖЦЕ** ‘de a capului greață’; **ВЕРФУСЦѢ** ‘cu pomesealnice’. În CV se încearcă o corelare a termenului ultim cu primul, legate și semantic între ele, ceea ce conduce la utilizarea compusului românesc *mîreștergurra* în legătură cu traducerea vsl. **WT ПОТА**: *de sudorile*; ultimul loc revine aceleiași traduceri datorate confuziei *greaței capului*. Nu se poate ști dacă cele două texte s-au servit de versiuni diferite, ordinea în care ar fi trebuit să apară elementele care au pus probleme de traducere ‘sudaria vel semicinctia’ nefiind clară datorită textului slavon. Mai probabil este ca neînțelegerea textului să fi condus la reacții diferite: în CB urmarea îndeaproape a acestuia, în CV o mică rearanjare a termenilor traduși, care ar fi avut scopul de a da sens în română unei fraze construite într-o altă limbă. Mai mult decît în alte locuri, cu această ocazie autorul CP își dezvăluie procedeele. Alături de textul slavon, confuz, acesta avea la dispoziție, foarte probabil, versiuni care prezentau unele deosebiri și nici o clarificare folositoare. Coresi optează pentru topica din CB și traduce **ЕГО** prin *lor*, renunță la partea a doua a compusului slav și, considerînd că este vorba despre ‘capitis sudor’, traduce prin *de sudorile lor de cap*, ceea ce nu diferă de traducerea ambiguă din CB, renunțînd la a mai explica și cauza. Apoi se adaugă de la sine verbul *a șterge*, cerut de logica acestei interpretări, după care se traduce, în ultimul rînd **ВЕРФУСЬЦЬ**, dar cu termenul luat din CV. Rămîne în discuție termenul utilizat pe acest loc în CB, *pomesealnice*. Ca și în alte împrejurări, probabil că se utilizează pentru un termen slav, inexistent în limba română, sau care nu poate fi împrumutat, un alt termen, de aceeași origine, care, în optica autorului, redă cu o mai mare adecvare conceptul²⁵.

²³ Probabil că ar fi simplist să se considere că, în acest caz, traducătorul CB nu a făcut altceva decît să redea cu fidelitate maximă, pînă la imitarea clasei lexico-gramaticale, termenul din textul tradus.

²⁴ Această precizare este utilă întrucît, în cadrul unui text corect tradus integral, respectivul decupaj ar fi avut sens, chiar independent luat. Traducerea din Segond constituie un model în acest sens: „Et Dieu faisait des miracles extraordinaires par les mains de Paul, au point qu'on appliquait sur les malades des linges ou des mouchoirs qui avaient touché son corps et les maladies les quittaient” (în B. Jer. apare „des mouchoires ou des linges”).

²⁵ Vezi CADE sv *pomesealnice*, localizat în Transilvania și explicat prin „vâl de pînză albă ce poartă femeile pe cap și al cărui unul din capete e trecut pe sub pieptar”.

1.5.9. Pentru „contra decreta Caesaris faciunt” (FA 17, 7), CB prezintă „drăceștile ziceri ale lu Chesaru facu”, CP „împrotivă zisei lu Chesar”, alte texte: „împrotiva rînduialelor împăratului fac” (NTB), „împotriva poruncilor lui Chesariu fac” (BB). Dacă traducerea din CP poate fi acceptată, de asemenea redarea vsl. БЕЛѢНІЕМЬ ‘δόγμα’ prin *zicere*, cea dintâi ar pune o problemă interesantă: felul în care a fost tradus adverbul **ПРОТИВНО**. Trebuie presupuse anumite cunoștințe la traducătorul CB, dacă acesta a putut confunda respectivul adverb cu un adjectiv, care avea sensul ‘oppositus, ἐναντίος’ și, pe această bază, să facă asocierea cu un substantiv slavon, **ПРОТИВСТВО** ‘adversarium’. În felul acesta se ajunge la conceptul ‘diabolos’²⁶, care a putut fi redat în limba română așa cum apare el în CB.

În CB, un rol important l-a avut felul intercalat în care a fost redactat manuscrisul. Deosebirea principală dintre Coresi și Bratul pare a sta în faptul că primul avea ceva de demonstrat cititorilor și mai ales Bisericii în legătură cu caracterul ortodox al muncii sale²⁷, în vreme ce al doilea, lipsit de asemenea complexe, traduce fragment după fragment, ceea ce îl obligă la a urma îndeaproape topica versiunii slavone. Cu toate că este foarte probabil ca CB, CV, precum și o versiune slavonă și chiar grecească să fi stat la dispoziția diaconului, soluțiile pe care acesta le promovează merg în direcția redării textului biblic în așa fel încît, la o eventuală verificare, să fie ușor sesizată influența exercitată de textul slavon asupra sa. De asemenea, este semnificativ faptul că diferențele lexicale din CP față de celelalte două texte, în general, merg în direcția introducerii în limba română de împrumuturi din slavonă renunțându-se la termeni moșteniți sau chiar la alți termeni de origine slavă, sinonime, dar care nu figurează în acel punct în textul slavon. Astfel, Coresi se prezintă ca unul care încearcă să fie fidel textului slavon la nivel lexical făcînd munca unui agent care introduce termeni de origine slavă în limba română²⁸.

1.5.10. Rezultat al unor procese de traducere mai complexe, sintagma *cu cimpoi glăsirea*, din AI, *Gal.*, 5, 21, necesită unele explicații. Deși această traducere poate părea „greșită”²⁹, pe baza comparării termenilor utilizați în limba greacă și în textul slavon, ea își poate găsi explicații. În ceea ce privește termenul grecesc aici utilizat, κῶμοι, nu este cazul să se insiste asupra semnificațiilor cunoscute ale acestuia, asupra relației sale cu unele practici populare și păgîne, primitive, fiind o chestiune care ține de morfologia unei culturi, de caracterul său etnic. Termenul utilizat în textul slavon este un compus care semnifică ‘κῶμος, τραγωδία’. Acest compus are la baza sa vsl. **КОЗА** ‘αἴξ, capra’, **КОЗЬЛЪ** ‘τράγος, hircus, κάπρος, caper’. Apariția unor forme apropiate în mai multe texte românești poate indica faptul că acestea au cunoscut o relație de filiație între ele³⁰. Traducerea prin calchiere ar aparține unei persoane, următoarele doar preluînd compusul, în acest caz, fără discernămint, ori cunoștințele necesare. Calculul a avut în vedere nu neapărat faptul că banchetele păgîne se petreceau în sunete lascive de cimpoaie, ci doar asocierea între cei doi termeni cu interpretarea relației dintre ei, cimpoiul fiind un instrument care se făcea din piele de caprine. În ceea ce privește CP, unde se înregistrează: *mîncarea*, se poate crede că avem a face cu acea formă de manifestare a unui proces denominativ, prin care se merge într-o anumită direcție restrictivă lămurind sensul unei metonimii. Mai probabil, însă, este că diaconul cunoștea sensul compusului, motiv pentru care nu a apelat la analiza părților componente ale acestuia.

1.5.11. Alteori, apar semne clare ale apelului făcut de revizor la alte versiuni decît la cea (cele) revizuită(e). Firește, acest apel nu garantează reușita. Spre exemplu, în unele situații - poate cele care i se par a fi neclare sau pe care diferite nevoi îl fac să încerce a le lămuri -, Coresi pare a încerca o traducere prin limba greacă. O confuzie care apare în CP ar putea confirma această afirmație. Pentru **ΔΙΧΑΖ ΓΝΕΒΩΜ И ΟΥΒΙΝСТВОМ**, redat în CB prin „sufla cu *mînie* și cu *ucidere*” (CB, FA 9, 1), acest text prezintă „cu *laudă* și cu *ucidere*”. Termenul care interesează aici are drept corespondent, în textul grecesc, cuvîntul ἀπειλής. Vsl. **ГНѢВЪ** avea doar sensurile ‘θυμός, ὀργη, ira’, ‘μανία, furor’, ‘φλέγμα, pituita’, dar termenul din textul grecesc, ἀπειλή, avea sensuri care concordă cu opțiunea coresiană: ‘menace’, ‘jactance, vanterie’. De asemenea, forma verbală corespunzătoare, ἀπειλέω avea sensul ‘parler avec iactance’, ‘se vanter’. Operînd ca și cum ar fi avut un dicționar slavon-grecesc, în dorința de a se lămuri mai bine asupra unor sensuri sau din alte motive, revizorul CP pare a retraduce unii termeni din slavonă în greacă (sau a le căuta corespondențele), după care îi traduce direct în limba română. Uneori, cu acest procedeu se pot ocoli greșeli sau scoate la iveală sensuri pierdute de alte texte românești; alteori se greșește, iar în alte situații, cînd se

²⁶ Vezi, spre exemplu, A. Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*, p. 348-349.

²⁷ În acest sens, pare a fi semnificativ și faptul că, la Coresi, numele divinității apare în mod consecvent sub forma *Dumnezeu*, în vreme ce la preotul (N.B.) Bratul nenumăratele ocurențe ale formei *Zeu* copleșesc pe celelalte.

²⁸ O explicație, deloc neglijabilă, pentru această stare ar putea fi și aceea că diaconul utiliza termeni literari din punctul de vedere al epocii sale, eliminînd elemente curente în limba română, dar care nu țineau de aspectul literar.

²⁹ Vezi G. Mihăilă, *Fragmentul de Apostol slavo-român din colecția N. Iorga*, în *vol.cit.*, p. 259.

³⁰ Vezi CS, p. 104-105.

copiază direct sau nu se apelează la acest procedeu, se pot comite aceleași greșeli ca și ale celorlalți traducători și revizori.

1.5.12. Din *Gal.*, 3, 23, AI nu păstrează decât „credința se descoapere”. În CP, versetul $\pi\rho\delta\ \tau\omicron\upsilon\ \delta\epsilon\ \epsilon\lambda\theta\epsilon\iota\nu\ \tau\eta\nu\ \pi\acute{\iota}\sigma\tau\iota\nu\ \acute{\upsilon}\pi\omicron\delta\ \nu\acute{o}\mu\omicron\nu\ \epsilon\phi\rho\omicron\upsilon\rho\omicron\upsilon\mu\epsilon\theta\alpha\ \sigma\upsilon\gamma\kappa\lambda\epsilon\iota\omicron\mu\epsilon\nu\omicron\iota\ \epsilon\iota\varsigma\ \tau\eta\nu\ \mu\acute{\epsilon}\lambda\lambda\omicron\upsilon\sigma\sigma\alpha\nu\ \pi\acute{\iota}\sigma\tau\iota\nu\ \acute{\alpha}\pi\omicron\kappa\alpha\lambda\upsilon\phi\theta\eta\nu\alpha\iota$ a fost tradus prin „Mai de-nainte de cînd vine credința, noi eram încurcați și încuieți; pre creadere ce va să se adevăreaze”. Comentariul legat de acest fragment se referă la verbul ultim *se descoapere*, respectiv *să se adevăreaze*. Raportarea la conceptul ‘adevăr’, așa cum apare acesta în limba greacă, arată că gr. $\acute{\alpha}\lambda\eta\theta\eta\varsigma$ semnifică ‘adevărul’, în opoziție cu ‘falsul’, însă adevărat era ceea ce fusese descoperit, dezvăluit, scos de sub un con de umbră, revelat³¹. Observînd traducerea grecească - de la care nu există nici un motiv care ar îndreptăți ipoteza că traducerea slavonă se îndepărta -, se vede că AI face o traducere simplă, dar exactă (ca și în textul latin, de altfel, unde apare „*quae revelanda erat*”). Coresi creează un verb cu mijloacele de derivare ale limbii române, avînd în minte nu atît un model (limba greacă nu avea un derivat de la subst. $\acute{\alpha}\lambda\eta\theta\eta\varsigma$, care să semnifice ‘ἀποκαλύπτω’), cît un sens pe care, însă, nu-l putea aduce în limba română sub forma din textul grecesc, precum și modul de a concepe o acțiune, cel din gr. $\acute{\alpha}\lambda\eta\theta\eta\varsigma$. Coresi creează astfel un verb încărcîndu-l cu sensul din text, servindu-se de modul grecesc de a concepe ‘adevărul’³².

1.5.13. Deși exemplele din această clasă pot fi lesne înmulțite, în AI, versetul 4 din *Gal.* 6 apare redat astfel: „lucrul său si-ș ispitească cinescu și atunci întru sineș numai laudare se aibă”, CP prezentînd: „tot omul să-și caute ale lui fapte și atunci numai lucru va avea”. Ceea ce era de tradus, vsl. $\text{ПОХВАЛЕНИЕ ДА ИМАТЬ}$, nu poate lămuri traducerea coresiană, *lucru* pentru ‘laudă’. Textul grecesc conține termenul $\kappa\acute{\alpha}\upsilon\chi\eta\mu\alpha$ ‘vanterie’. Oricum ar sta lucrurile, în mod cert, traducerea diaconului are ca primă cauză abandonul textului pe care îl revizua și încercarea pe cont propriu a unei alte soluții decât cea de acolo. Dacă nu cumva traducerea diaconului derivă dintr-o confuzie, este posibil ca, iarăși, acesta să apeleze la limba greacă, unde caută corespondentul termenului slavon, după care traduce pe această cale. Dacă, la baza traducerii, se află această ultimă cauză, trebuie amintit că, în limba greacă există substantivul $\kappa\acute{\alpha}\upsilon\chi\eta$, care are sensul ‘exploit’. Chiar dacă nu acesta este cuvîntul pe care îl traduce Coresi (deși se potrivește perfect soluției sale), termenul putea intra în jocul asocierilor, întărind soluția la care diaconul ar fi ajuns plecînd de la textul slavon, căruia îi corespundea gr. $\kappa\acute{\alpha}\upsilon\chi\eta\mu\alpha$.

În toate cazurile de mai sus, diaconul a acționat în mod conștient, încercînd să ofere o traducere corectă și edificatoare. Calea aleasă a fost superioară altor modalități și putea da roade; acest lucru nu s-a întîmplat în nici unul din cele trei cazuri. Opțiunile coresiene au fost greșite, receptorul textului, alături de revizor, ajungînd la neînțelegerea sau înțelegerea greșită a segmentului respectiv.

1.5.14. Uneori, însă, această explicație nu poate lămuri pe deplin cauzele pentru care apar noi soluții. Acesta este cazul unei traduceri care apare la Coresi pentru porțiunea din *Gal.* 6, 1. Textul grecesc era $\acute{\omicron}\mu\epsilon\iota\varsigma\ \omicron\acute{\iota}\ \pi\nu\epsilon\upsilon\mu\alpha\tau\iota\kappa\omicron\iota\ \kappa\alpha\tau\alpha\rho\tau\acute{\iota}\zeta\epsilon\tau\epsilon\ \tau\omicron\upsilon\ \tau\omicron\iota\omicron\upsilon\tau\omicron\nu\ \epsilon\nu\ \pi\nu\epsilon\upsilon\mu\alpha\tau\iota\ \pi\rho\alpha\upsilon\tau\eta\tau\omicron\varsigma$, ceea ce a fost tradus în vsl. prin **ВЫ ЖЕ ДУХОВНИКЪ СЪВРЪШАИТЕ ТАКОКАГО ДУХОВЬ КРОТОСТИ**, adică ‘vos, qui spirituales estis, huiusmodi instruite, in spiritu lenitatis’. Față de AI, care redă acestea prin „e voi, duhovnicilor, sfișiți acela cu duhul blîndeațelor”, CP traduce „e voi sufleteaște să-l învățați, care voi seți ispășiți”. Vsl. **ДУХОВНИКЪ**³³ este tradus printr-un adverb în CP și printr-un substantiv în AI. Sintagma nu-i aparține lui Paul, ea apărînd la Osea: „Sosit-au zilele de pedeapsă, venit-au zilele de răsplată. Israel strigă: «Profetul este un nebun, *omul inspirat*³⁴ aiurează!» Da, desigur, din pricina mărimii nelegiuirii tale, din pricina mărimii răzvrătirii tale. Prorocul află pretutindeni lațuri întinse. Ei întind curse pe toate drumurile, capcane în casa lui Dumnezeu” (*Osea*, 9, 7-8). De aici, întrucît este vorba despre un tip de conduită caracteristic profilului oricărui creștin, Paul extinde conținutul noțiunii numindu-i *spirituali* pe cei dominați în acțiunile și în gîndurile lor de grija pentru urmarea poruncilor lui Dumnezeu, acestora opunîndu-li-se cei dominați de instincte. Chiar dacă se poate considera că traducătorul AI nu a înțeles pe deplin acest segment, traducerea sa rămîne nimerită. Se poate spune că

³¹ Vezi Chantraine, sv $\lambda\alpha\nu\theta\acute{\alpha}\nu\omega$.

³² În aceeași direcție vezi și „eu de-acia mă duș pre o *adevărătură*” (CP, *Gal.*, 2, 2), adică: „Ascendi autem secundum *revelationem*”, redînd astfel gr. $\acute{\alpha}\pi\omicron\kappa\acute{\alpha}\lambda\upsilon\psi\iota\nu$, unde adevărul este conceput ca revelație, dezvăluire, scoatere din starea de ascundere.

³³ Lipsa semnului ъ din versiunea intercalată în AI arată că nici copierea textului slavon nu se făcea cu acuratețe, scriitorul fiind condus de cunoștințele sale practice de slavonă și mai puțin de cunoașterea unor reguli care, raportate la limba română, nu aveau vreo valabilitate. Această corelație este necesară deoarece, pînă la un anumit nivel de cunoștințe, funcționează asimilarea elementului mai puțin stăpînit de către cel stăpînit.

³⁴ În textul grecesc: $\acute{\alpha}\nu\theta\rho\omega\pi\omicron\varsigma\ \acute{\omicron}\ \pi\nu\epsilon\upsilon\mu\alpha\tau\omicron\phi\acute{\omicron}\rho\omicron\varsigma$, în cel latin: *virum spiritualem*.

traducerea din AI este conformă, în general, cu sensul textului, fiind vorba despre încheierea, desăvârșirea unei acțiuni de învățare a celor „nespirituali” într-un mod blînd, și nu printr-o metodă abruptă, brutală. Traducerea din CP ar putea arăta că diaconul nu a înțeles textul biblic. Pentru acest verset există două posibilități de interpretare a CP. Se poate considera că avem a face doar cu o problemă de ordin sintactic, localizabilă la nivelul topicii: „e voi, care voi seți ispășiți, sufletește să-l învățați”, unde *cei ispășiți* înseamnă ‘spirituali’, iar *sufletește* înseamnă ‘cu duhul blîndeții’. Deși o asemenea interpretare îl eliberează pe Coresi de bănuiala neînțelegerii textului, datorită faptului că, de obicei, acesta nu merge cu traducerea pînă la asemenea modificări, nu poate fi pe deplin înlăturată cealaltă interpretare. Conform acesteia, Coresi ocolește capcana traducerii prin *duhovnic* al vsl. *ДУХОВНИКЪ*, dar nu găsește un echivalent corespunzător greșind prin apelul la un adverb, blocat în această sferă prin aceea că nu operează opoziția *suflet / spirit*³⁵. Coresi, însă, înțelege mai bine și tălmăcește în consecință vsl. *СВЕРШАИТЕ* prin *învățați* și nu traduce rigid ca în AI. Această cale de explicare întilnește o piedică aparentă în lămurirea felului în care s-ar fi tradus secvența finală, mai cu seamă vsl. *КРОТОСТИ*, care redă gr. *πραότης*. Pare de neînțeles motivul pentru care acest cuvînt cu sensul ‘mansuetus’ se traduce prin „care voi seți ispășiți”. Alături de ipoteza unei alte versiuni traduse, ipoteză mai puțin probabilă, se poate - dacă se merge pe această cale de explicare a traducerii coresiene - să avem a face, de data aceasta, cu o răstălmăcire a unui segment care a părut obscur revizorului, într-un context pe care singur și l-a creat. Gr. *πραος, πραότης*, cu întreaga familie lexicală, se raportează la sensul ‘liniștit, împăcat’³⁶. În acest context, vsl. *ДУХОМЪ КРОТОСТИ* poate fi redat prin *izbăvit, mîntuit*, înțelegînd prin aceasta persoana care a ajuns la o anumită înălțime morală și spirituală, fiind împăcată sufletește și, ca atare, mîntuită. Această explicație o exclude pe cea dintîi, însă trebuie observat că nici una dintre cele două nu beneficiază de argumente care ar elimina definitiv cealaltă ipoteză³⁷.

Privitor la situația din textele de control, se cuvine făcută o precizare. Utilitatea, pentru cercetător, a perspectivei largite oferite de comparație este în afara oricărei discuții, de foarte multe ori aceasta fiind calea care oferă înțelegerea unor situații confuze, datorate greșelilor generate de neînțelegerea sau interpretarea abuzivă ori eronată a textului biblic. Dar această perspectivă oferă doar înțelegerea unor acțiuni ale traducătorilor și revizorilor, nu și indicarea exactă a nivelului pînă la care se ajunsese cu înțelegerea textului. În foarte multe situații, cel care a scris textul poate fi creditat cu capacitatea de a fi tradus sau revizuit corect. Posibilitățile create de topică, de fragmentarea diferită a unor forme succesive, de valorile unor termeni generează incertitudini în ceea ce privește proprietatea textului românesc și conformitatea sa cu versiunea tradusă. Pe de altă parte, unele dintre fragmentele obscure reprezintă nereușite date de lipsa de operativitate, de data aceasta, a acelorași elemente care nu s-au mai armonizat (ca urmare a lipsei de ambiguitate în acest caz), creînd impresia înțelegerii sau neînțelegerii textului.

1.5.15. Încercarea de a reda în limba română valori rezultate în urma rafinării și specializării unor concepte, ceea ce, în textul slavon apare ca rezultat al unui calc poate genera apelul la structuri dezvoltate la nivel popular. Chiar dacă, în acest fel, cititorul nu rămîne în obscuritate, iar între structura de calchiat și rezultatul traducerii românești diferențele de ordin semantic sînt minore, din punctul de vedere al normei literare, expresiile de acest fel pot constitui forme de exprimare vagi în comparațiile cu nevoile reale ale textului. O astfel de situație se identifică în CB, FA 10, 28: „*Nu fromos iaste a bărbatu ovreescu a se lipi (...)*”. Segmentul subliniat ar fi avut, de fapt, rolul de a transmite conținutul ‘illicitum est’. În textul grecesc, acesta apare sub aceeași formă negată printr-o particulă restrictivă: *ἄθεμιτόν ἐστιν*. Slavona a tradus prin *НЕАЪНО*, operînd un calc destul de util înțelegerii, în această limbă, a textului biblic. Româna, însă, neavînd un termen pentru conceptul ‘licitus’, a apelat la un termen general, iar urmarea atentă a versiunii traduse a condus la utilizarea aceluiași mod de a reda un concept negativ, prin negarea calității pozitive. Soluțiile secolului al XVII-lea se dovedesc aproape perfecte: „nu se cade” (NTB), „necuvios” (BB).

1.6. Construcții calchiate în procesul de traducere. Probabil că implicarea în cel mai înalt grad a factorului conștient este vizibilă în cazul anumitor tipuri de construcții necaracteristice limbii române, și către care unii dintre traducătorii și revizorii vechilor texte biblice românești au optat pentru a urma cu fidelitate textul grecesc sau slavon (acesta din urmă, la rîndul său, calchia textul grecesc care, la rîndul său,

³⁵ Blocaj facilitat de faptul că *spirit* era un termen utilizat în lumea catolică, așadar era încărcat cu anumite conotații de care Coresi se putea feri.

³⁶ De altfel, Coresi prezintă deseori tendința de a interpreta textul (probabil cu bune intenții). În *Gal.* 5, 19 diaconul începe prin: „Că adevărate sînt faptele trupului”, ceea ce indică un ușor abuz de interpretare a textului, deoarece era de tradus gr. *φανερός* ‘manifestus’.

³⁷ De altfel, în altă parte, unde contextul nu permite altfel, Coresi va reda vsl. *КРОТОСТЬ* precum AI, adică prin *blîndețe*. Cu toate acestea, traducerea din CP a versetului respectiv ridică unele probleme, căci se poate considera că termenul slavon este redat prin *smericiune*.

utiliza acest procedeu față de textul ebraic). Raportarea la NTB și la BB arată că fiecare dintre aceste texte a ales în mod deliberat o anumită cale, considerată a fi cea mai potrivită pentru a servi concepțiilor de la baza celor două texte. Analiza comparată a celor două texte dezvăluie caracteristicile de la baza concepțiilor celor două rînduri de cărturari, împreună cu cauzele respectivelor comportamente. La nivelul secolului al XVI-lea, multe constrîngerii (de care NTB și BB fuseseră parțial eliberate, foarte probabil tocmai ca rezultat al activității intense din secolul al XVI-lea) pun uneori piedici în calea concluziilor prea ferme. Cu toate acestea, într-un astfel de caz, după cum se va vedea, tocmai această situație conferă relevanță concluziilor cercetării.

Pe calea calcului, multe dintre traduceri biblice aduc în limbile vernaculare cîteva tipuri de construcții care, prin frecvență, amploare, forța de a se impune în diferitele sisteme, precum și prin efectele lor, sînt de mare importanță în cadrul oricărei analize a traducerii *Bibliei*³⁸.

1.6.1. Construcțiile intensive. Reprezentînd una dintre trăsăturile caracteristice ale limbii ebraice, acest tip de construcție este frecvent întîlnit în *Vechiul Testament*. Analiza comparată a celor două părți ale *Bibliei* arată că prezența construcțiilor intensive în care verbul la un mod personal este reluat prin forma de gerunziu a aceluiași verb se înregistrează destul de rar în *Noul Testament*. Astfel, se poate exemplifica prin: *cu jurămîntu jură-se* (CB, FA 2, 30), *cu blăstăm jură-se* (CP), *cu giurămînt să giură* (NTB), *cu jurămînt au jurat* (BB), în gr. ὄρκω ὡμοσεν, în sl. КЛЕТВОЖ КЛЕТСА; *cu contenemîntul se cuntenim* (CB, FA 4, 17), *cu oprire să oprim* (CP), *cu certare să cuntenim* (NTB), *cu înfricoșare să înfricoșem* (BB), în gr. ἀπειλῶσάμεθα, în sl. прѣщениѣмъ запрѣтимъ; *cu continimîntu cuntenim* (CB, FA 5, 28), *cu oprire oprim* (CP), *cu contenire am poruncit* (NTB), *cu poruncă am poruncit* (BB), în gr. παραγγελία παρηγγείλαμεν, în sl. запрѣщениѣ запрѣтихом³⁹.

Fără a fi o caracteristică de bază a *Noului Testament*, abundant reprezentată în *Vechiul Testament*, construcția intensivă nu poate trece neobservată. Pe lîngă faptul că este ușor de reprodus, construcția intensivă este deosebit de ușor de construit, avînd o structură la îndemîna oricui. Chiar atunci cînd o limbă nu deține și un verb și un nume din aceeași familie de cuvinte, se poate apela la un termen din același cîmp lexical-semantic, varianta obținută aparținînd aceleiași categorii intensive. Alături de modalitatea simplă prin care construcția intensivă se constituie - la îndemîna oricărei limbi și a oricărui vorbitor -, adică alături de anumite trăsături de ordin lingvistic, stau și unele caracteristici situate în plan conceptual. Fiind ușor de remarcat și avînd caracteristici care se adresează mai degrabă compartimentului afectiv decît celui rațional, construcția intensivă se impune conștiinței cu ușurință. În sfîrșit, forța ei nu stă în faptul că ar fi memorabilă și, așadar, ușor reproductibilă, ci în aceea că tiparul ei este simplu și se impune conștiinței instantaneu. În felul acesta, modelul rămîne întipărit în mintea traducătorilor și revizorilor, unde poate continua să activeze, generînd noi forme concrete, precum și variante ale tiparului inițial.

Din acest motiv, apar traduceri precum: „Și ei au luat cîte au făcut Mîha și pre preotul carele era lui și au venit asupra Leasii, preste norod ce *odihniia și nedejduia pre nedeajde*,” (*Judecătorii* 18, 27); secvența evidențiată avînd valoarea: „populum quiescentem atque securum”. În textul grecesc este vorba despre: λαὸν ἡσυχάζοντα καὶ πεποιθότα; într-o traducere modernă, spre exemplu, redat prin: „un peuple tranquille et confiant” (B.Jer.). Chiar dacă textul slavon este cel de la care, în acest caz, traducerea română prezintă construcția intensivă, cazul arată cum traducătorii deprinseseră structurile și puteau găsi căi de a ebraiza, sub aspect formal, segmente de text.

Rigoarea formală a BB, aparent mai apropiat de textele secolului al XVI-lea, este mai degrabă respinsă de NTB, în favoarea fluentizării textului, a ridicării nivelului de înțelegere. În general, traducerea din NTB este mai aproape de limba română, se ridică la un nivel de înțelegere mai general, fiind și mai potrivită sub aspectul sensului⁴⁰, BB punînd preț pe fidelitatea față de forma textului grecesc. Faptul acesta se observă și din analiza unui alt tip de construcții.

1.6.2. Construcțiile de tip a fi + gerunziu. Caracteristice limbii grecești, construcțiile producătoare de forme verbale perifrastice (*a fi + gerunziu*, καὶ ἐγένετο etc.) apar pe întreg cuprinsul *Bibliei*. În mod direct sau prin intermediul textului slavon, româna a preluat, mai mult sau mai puțin asiduu, astfel de construcții. În

³⁸ Următoarele clase de exemple ar putea intra în categoriile mai sus discutate. Gruparea lor aici s-a făcut deoarece astfel s-a dorit discutarea separată a construcțiilor calchiate de variatele situații anterior prezentate.

³⁹ Sl. запрѣштати avea sensuri precum ‘διαστέλλεσθαι, iubere’, ‘ἐπιτάσσειν, παραγγέλλειν, praecipere’, iar sl. запрѣщениѣ avea sensul ‘ἐπιτίμησις, ἐπιτίμιον, obiurgatio’ (în BB, sub *Iez.*, 13, 14, apare „vă veți conceni cu muștrări”).

⁴⁰ După cum se poate deduce și din alte locuri ale NTB, autorii acestei traduceri acordă prioritate procesului de translare a sensurilor textului biblic, încercînd, totodată, să potențeze și să stimuleze capacitățile și disponibilitățile limbii române de a-și crea propriile structuri și tipare de exprimare cultă.

general, se poate spune că, pentru secolul al XVI-lea, acestea sînt destul de slab reprezentate, iar în secolul al XVII-lea, *Biblia* de la 1688 este locul în care construcțiile de tip *a fi* + *gerunziu* sînt cel mai bine reprezentate.

În felul acesta apar: „sîntu întru besearcă stîndu și învățîndu oamini” (CB, FA 5, 35), „sînt în besearcă stînd și învățîndu oamenii” (CP), „sînt în besearică stînd și învățînd pre oameni” (NTB), „sînt în besearcă stînd și învățînd pre norod” (BB). În textul grecesc, secvența de mai sus apare sub forma: εἰσὶν ἐν τῷ ἱερῷ ἐστῶτες καὶ διδάσκοντες τὸν λαόν, iar în cel slavon prin: *сѣѣже въ цѣркви стоѣше ѿ ѡчѣше людіе*. Apoi: *era răbdîndu* (CB, FA 1, 14), *era de răbda* (CP)⁴¹, *era curpinși* (NTB), *era așteptînd* (BB), pentru gr. ἦσαν προσκαρτεροῦτες, respectiv sl. *вѣѣж трѣпѣше*; *era șezîndu* (CB, FA 2, 2), *era șezînd* (CP), *era șăzînd* (NTB), *era șăzînd* (BB), gr. ἦσαν καθήμενοι, sl. *вѣѣж сѣдеше*; *era (...) vietori*” (CB, FA 2, 5), *era (...) lăcuitori*” (CP), *era (...) lăcuitori* (NTB), *era (...) lăcuind* (BB), în gr. ἦσαν (...) κατοικοῦντες, în sl. *вѣѣж (...) живѣше*; „Și era oamenii așteptînd pre Zaharia, și să mira ce să zăbăveaște în besearcă (NTB, *Luca*, 1, 21), respectiv: „Și era nărodul așteptînd pre Zaharia, și să mira ce să zăbăveaște în besearcă” (BB). Deși autorii NTB sînt capabili să respecte forma textului tradus, astfel de exemple fiind mai rare, se înțelege că respectivii autori preferă, mai degrabă, să traducă în limba română construcțiile cu ablativul, decît să calchieze pe cele de tip grecesc. Ca peste tot, autorii NTB, ca și cei ai PO, de altfel, preferă o traducere simplificată, ușor accesibilă publicului românesc. De asemenea, în aceeași direcție sînt îndreptate multe dintre eforturile lui Bratul.

În general, NTB prezintă traduceri precum: „și înturnîndu-să, ședea în carul lui și cetia” (FA 8, 28), față de: „și era înturnîndu-se și șăzînd pre carul lui cetia” (BB), ceea ce, în CB și CP, se redă prin: *era întoarcă-se*, respectiv, *era întorcîndu-se*. În textul grecesc apare: ἦν δε ὑποστρέφων καὶ καθήμενος ἐπὶ τοῦ ἄρματος αὐτοῦ καὶ ἀνεγίνωσκεν, în cel latin: „et revertebatur sedens super currum suum et legebat”, în cel slavon secvența fiind: *вѣже вѣзвѣрѣшѣже*. Tot astfel se prezintă faptele în FA 12, 6: „În noaptea aceeaia Pătru durmiia între doi viteaji” (NTB), față de: „În noaptea aceeaia era Petăr dormind între doi slujitori” (BB), „era Petru durmindu” (CB), „era Pătru durmind” (CP).

Strict legat de acest tip de construcție, mult discutat în lucrările referitoare la aspectele lingvistice ale traducerilor biblice⁴², este necesară o observație. Avînd în vedere una dintre trăsăturile pregnante ale NTB, și anume aceea de a oferi o traducere românească accesibilă tuturor categoriilor de cititori, și care să nu forțeze tiparele structurale ale limbii române, probabil că ponderea redusă în NTB a acestui tip de construcție, utilizarea sa într-o măsură care nu suprasolicitează limba și cititorul sînt în măsură să semnifice caracterul cult al construcției. O construcție populară, larg răspîndită și, așadar, cunoscută și familiară pentru cititor nu putea fi decît foarte frecventă într-o traducere precum NTB. Faptul acesta era cu atît mai de așteptat în NTB și, în general, în textele transilvane cu cît, una dintre caracteristicile importante ale traducerilor datorate Reformei era aceea a simplificării textului, care avea cititorul ca principal adresant. Dimpotrivă, aceasta este frecventă în BB, adică tocmai în textul care, dintre cele două, pare să-și fi propus îmbogățirea limbii române cu structuri caracteristice modelului cult. În plus, analiza, sub acest aspect, a multor texte din secolul al XVI-lea, precum *Psaltirile*, versiunile *Apostolului*, apoi documentele, arată că, în condițiile în care textele de bază (în cazul traducerilor) au calchiat construcția grecească, textele românești prezintă această construcție cu o frecvență, cel mult redusă, dar, mai curînd ea apare sporadic sau chiar lipsește. Lipsa de aprehensiune a limbii române pentru această construcție este demonstrată și de către situația din PO, caz cu atît mai relevant cu cît textul constituie traducerea unei versiuni maghiare, care nu a preferat calculul și a apelat la mijloace de redare proprii. Autorii *Paliei* au procedat întocmai, fapt care nu poate fi considerat simplă imitare a procedeelelor textului maghiar. De altfel, această observație este valabilă pentru toate traducerile românești și chiar și pentru celelalte texte. Lipsa unei construcții populare din niște texte în care acestea sînt prezente în general ar fi cel puțin suspectă, cu atît mai mult cu cît formele de exprimare care le înlocuiesc pe acestea au un caracter vădit popular (în contextul în care tendința manifestată a acestor texte este de a urca spre forme de exprimare caracteristice aspectului literar). Mai suspectă încă apare prezența respectivelor construcții în momentul în care textul străin prezintă acele construcții, dar nici această imitare nu se face constant. Pe de altă parte, nu ar fi mai puțin suspectă abundența cu care aceste construcții apar în BB, text ale cărui eforturi de a constitui și reprezenta un model de normă literară se pot observa.

⁴¹ Traducerea aceasta arată mai curînd proveniența muntească a traducătorului decît flexibilitatea acestuia.

⁴² Pentru situația din limba română, vezi Pandele Olteanu, *Imperfectul în slavona de la noi și traducerea lui în limba română*, în RS III (1958), p. 43-60, Maria Rădulescu, *Formele verbale perifrastice a fi + gerunziul în textele românești traduse din secolul al XVI-lea*, în SCL, XI (1960), p. 691-698, Frieda Edelstein, *Perifraze verbale formate din a fi și gerunziul verbului de conjugat în limba română*, în CL, XI (1966), p. 253-266, Constantin Frâncu, *Formarea și dezvoltarea timpurilor verbale supracompuse în limba română: mai mult ca perfectul condițional, mai mult ca perfectul conjunctiv, viitorul III*, în ALIL, XXIX (1984), p. 23-62, și, mai cu seamă, studiile lui V. Arvinte, din BBMLD I, p. 78a, II, p. 22b, III, p. 11-13 și BB 2001-2002, p. XLIV și urm.

1.6.3. Construcțiile pasive. Cel de-al treilea tip aici discutat îl constituie construcțiile pasive. Datorită caracteristicilor de conținut ale construcției, o analiză a acestora este relevantă mai cu seamă în cazul NTB și BB, texte care, în mod sigur, au utilizat textul grecesc. În celelalte cazuri, simpla prezență sau absență nu demonstrează prea multe. De aceea, construcțiile pasive vor fi urmărite doar în NTB și BB. Ele se constată ca o prezență masivă, în BB, dar nu și în NTB, care, și de această dată, nu corespunde mereu cu BB.

În felul acesta, se pot înregistra cazuri precum: „Atuncea Iisus *dus fu* de Duhul în pustie, să să ispitească de diavolul” (NTB, *Mt.* 4, 1), „Atuncea Isus *aduse-să* de Duhul la pustie să să ispitească de diavolul” (BB)⁴³. Elementul evidențiat redă gr. ἀνήχθη, în textul latin: „ductus est” (v. și FA 8, 32, unde apare „dus fu” (NTB), față de „să aduse” (BB), ῥήθη „ductus est”, în CB: *aduse-se*, în CP: *purtă-se*); „Și *adusără* capul lui în blid, și-l *deade* featei și ia-l *duse mîne-sa*” (NTB, *Mt.* 14, 11), alături de: „Și *să aduse* capul lui în blid, și *să deade* featei și-l *duse mîne-sa*” (BB), ceea ce redă gr. καὶ ῥέχθη ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ ἐπὶ πίνακι καὶ ἐδόθη τῷ κορσίδῳ..., în textul latinesc: „Et allatum est caput eius in disco, et datum est puellae...”.

Aoristele pasive ἀνήχθη, ῥήθη, ῥέχθη, ἐδόθη sînt redade cu consecvență în BB prin forme de reflexiv pasiv. În vreme ce revizorii BB au optat pentru îmbogățirea limbii române literare cu o structură dedusă din aoristele pasive grecești, se pare că NTB a primit sugestii din partea versiunii latine. Alături de cele de mai sus, o situație precum cea de sub FA 8, 32: „Ca o oae spre giungheare *dus fu*” (NTB), alături de: „Ca o oaie spre jungheare *să aduse*” (BB), ceea ce, în textele de referință apare astfel: ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ῥήθη, respectiv: „Tamquam ovis ad occisionem ducuts est”, indică foarte probabil că, la nivelul NTB, corespondentul fidelității BB față de text îl constituie - într-o măsură mai mică, desigur - fidelitatea față de textul latinesc ori sugestiile din această direcție.

Deși exemplele pe care le-am oferit au fost puține, sub aspectul relevanței și al reprezentativității, își îndeplinesc rolul ilustrativ. Totodată, avînd în vedere că studiul de față nu și-a propus să descrie aceste construcții⁴⁴, ci să le aprecieze în contextul edificării normei literare românești, importanță capătă aici valoarea acestora în textele respective și, mai ales, în procesul de literarizare. De aceea, relevante rămîn ponderile acestor construcții în diferitele texte prin al căror intermediu s-a exemplificat. În momentul în care textul din limba sursă prezintă o astfel de construcție, iar cel din limba țintă nu o calchiază, ci apelează la mijloacele proprii respectivei limbi, atunci avem a face cu o opțiune conștient îndreptată într-o anumită direcție. De regulă, pentru aceste construcții, mai ales pentru tipul al doilea, opțiunea către alt mijloc de expresie are drept scop și miză inteligibilitatea textului. Avînd în vedere această nevoie a unor traducători și revizori, și privind la ceilalți traducători și revizori, vom considera că și cealaltă atitudine, de a calchia construcția străină, reprezintă tot o opțiune, evident avînd altă miză și alt scop. De asemenea, tot o opțiune o reprezintă și situația de care beneficiază, în special, primul tip de construcție, de a produce o construcție intensivă chiar și acolo unde textul din limba sursă nu prezintă o astfel de construcție⁴⁵.

Din cele ce preced, rezultă și faptul că astfel de construcții nu reprezentau forme de exprimare caracteristice limbii române. Introducerea lor, indiferent din ce motiv, reprezintă, în primă instanță, rezultatul unor procese conștient orientate și, în ultimă instanță, un proces de exersare, pe baza unui model, a valențelor și capacităților limbii române în direcția dezvoltării aspectului literar.

⁴³ O discuție separată merită partea a doua a frazei, în care cele trei texte ating identitatea. Traducînd NTB astfel structura περισσοθῆναι ὑπο τοῦ διβόλου, în textul latin: „ut tentaretur a Diabolo”, revizorii BB nu vor avea nici o ezitare în a copia întocmai varianta NTB. Este un caz în care, datorită traducerii fidele a textului grecesc de către NTB, BB se arată lipsit de orice rezerve sau întîmpinări, foarte prompt în a opera modificări în situațiile în care NTB se abate de la textul grecesc.

⁴⁴ Pentru o discuție asupra acestor construcții în BB, vezi studiul lui V. Arvinte, din BB 2001-2002, I, p. XLI și urm.

⁴⁵ Ca orice produs al naturii, și limba funcționează pe principiul relației dintre absorbție și eliminare. Cînd, între acestea două, se află și un proces de asimilare, elementele și formele absorbite devin constitutive pentru acel organism. Procesul de absorbție, care se poate continua cu cel de asimilație, poate avea printre formele de manifestare și învățarea structurii și producerea ei în mod independent. Cînd, însă, elementele și formele respective se elimină după o vreme, de regulă asta înseamnă că ele nu au marcat sistemul decît, cel mult, vremelnic și în mod secundar.